

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

med nyt om Sønderjylland

- historie
- kultur
- erhverv
- kunst
- dagligliv
- byer
- personer
- egne
- bøger
- museer

i fortid og nutid

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

AABENRAA BOGTRYKKERI

Leif Mogensen & Søn

Vestermarksvej 21 · 6200 Aabenraa
Telefon 74 62 25 49 · Telefax 74 62 14 12

... tryksager af enhver art

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Tilbyder højskoleophold med lederuddannelse i en selvvalgt idrætsgren.

Vælg mellem 17-, 23- eller 40 ugers ophold.

Desuden 1-ugers kurser i juli og august.

Ring efter vor brochure

Tlf. 7442-1848

Revisions- centret A/S

REGISTREREDE REVISORER FRR

Haderslevvej 6 74 62 49 49

Fax 74 62 49 50

6200 Aabenraa

Aabenraa Fotosats

FOTOSATS · DESK TOP · WEB-DESIGN · FARVEKOPIERING

Aabenraa Fotosats ApS · Nybro 6 · 6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 42 44 · Fax 74 62 42 48 · E-mail: aafoto@post3.tele.dk

Mercedes-Benz

Brdr. Platz A/S
Sønderjylland

JYDSKE VESTKYSTEN

AS Brødr. Müller

Gas Equipment
Vollerup, 6400 Sønderborg

SKIFTER BIL

VOLVO

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR

ENTREPRENØR

HADERSLEV

For Borgere og
Borgerinder

FOLKEHJEM

Spindegården

BOLIG - og

KIRKETEKSTILER

Design: Hanne Vedel

LINDSNAKKEVEJ 22 • DK-6200 AABENRAA • TLF. 7462 3012 • FAX 7462 3112 • HVERDAGE 13.00 - 16.00

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 6
JUNI 2000

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
6200 Aabenraa

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

- Sønderjylland år 0-2000: V*
Reformationen i hertugdømmet Slesvig 159
- Haderslev spillede fra 1525 til 1542 en central rolle for Reformationen i såvel hertugdømmet Slesvig som i Kongeriget. I serien om Sønderjylland gennem de sidste 1000 år skriver dr.phil. H.V. Gregersen, Haderslev, om Reformationen i Slesvig.
- Olav og Birgitta. Nordiske helgener fra Breklum kirke* 167
- To fløje af en sengotisk altertavle fra Breklum kirke har fundet plads i den faste udstilling på Museet på Sønderborg Slot. I den anledning har Thomas Høvsgaard set nærmere på to af helgenfigurerne på altertavlefløjene.
- Præsteslægten Barsøe fra Fjelstrup* 171
- Er oplysningerne om slægten Barsøe på præsterækketavlen i Fjelstrup kirke korrekte? Sonja Barsøe har på baggrund af sine slægtshistoriske undersøgelser set nærmere på præsteslægten Barsøe fra Fjelstrup.
- Kirketyveriet i Haderslev 1808* 179
- Natten til den 11. december 1808 stjal Mathias Detlef Wolffenberg fattigblokken fra Vor Frue kirke i Haderslev. Jens Kongsted Lampe fortæller historien om kirkeranet og Wolffenbergs tragiske skæbne.
- Det sker - på de nordslesvigske museer* 184
- Bognyt* 186
- Bagsiden om forsiden* 188
- På nordvæggen i Brøns kirke finder vi et af de sjældne eksempler på kirkelig brug af den grove, religiøse propaganda, der cirkulerede i reformationstidens flyveblade. Museumsinspektør Poul Grinder-Hansen, Nationalmuseet, tolker kalkmalerierne i Brøns kirke.
- Forsidebillede:*
Propaganda på kirkevæggen. En gruppe katolske gejstlige betragter et blankt stykke pergament, der muligvis er et afladsbrev, som udlægges af to skrivere i narredragter. Kalkmaleriet i Brøns kirke var en dagsaktuel kommentar til reformationsrøret og den katolske kirke i 1530'erne. Foto: Nationalmuseet.

Sønderjylland år 0-2000: V

Reformationen i hertugdømmet Slesvig

Af H. V. Gregersen

Reformationen er en af de helt centrale begivenheder i Sønderjylland som i resten af landet, hvor Haderslev i en årrække fra 1525 til 1542 indtog en vigtig placering som »Nordens Wittenberg«. I serien om Sønderjylland gennem de sidste 1000 år skriver dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev, om reformationen i Slesvig.

Haderslev som »Nordens Wittenberg«

Reformationen i hertugdømmet Slesvig har helt tydeligt Haderslev som centrum, og det er derfor med fuld ret, at man kalder Haderslev »Nordens Wittenberg«. At det blev sådan, skyldes én enkelt mand, nemlig Frederik I's ældste søn, junker Christian, der i 1525 blev hertug af Haderslev-Tørning; efter faderens død i 1533 blev han som konge af Danmark-Norge og hertug af Slesvig-Holsten kaldt Christian III.

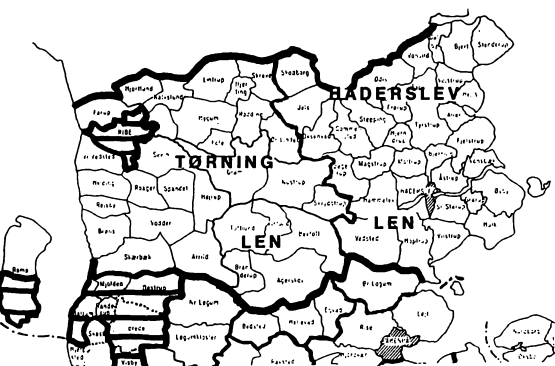
Den unge junker Christian havde siden oplevelsen af Martin Luthers bekendelse i 1521 på rigsdagen i Worms, hvor han på fætterten Christian II's og faderens vegne repræsenterede det tyske land Holsten, modtaget et indtryk, der aldrig forlod ham. Han betragtede siden reformatoren fra Wittenberg som sin åndelige fader, hos hvem han i privatbreve jævnligt hentede råd og vejledning. Endnu et par dage efter Martin Luthers død i 1546 ankom der et brev fra Christian III.

Anledningen til, at Christian kom til Haderslev og fik residens på Haderslevhus, var hans ægteskab. Det krævede nemlig, at han som vordende tronfølger

fik et passende territorium til sit underhold. I lighed med adelens øverste organ i Danmark, Rigsrådet, forestod i

Christian III som hertug. Den latinske indskrift fortæller, at billedet viser »den berømte fyrste Christian, arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn og greve i Oldenburg og Delmenhorst... i hans alders 32. år, hans regerings 3. år og året 1535 efter Kristi fødsel«. Derefter følger et valgsprog: »Til himmelens Herre skal mit håb altid forblive fast. Lad andet være nok så stærkt. Han skal være min borg«. Kongens tyske valgsprog var: »Zu Gott mein Trost allein, sunst anders klein«. Efter stik fra 1535, udført på sølvplade af Jacob Binck. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Hertugdømmet Haderslev-Tørrning, bestående af Haderslev len (senere: Haderslev østeramt) og Tørrning len (senere: Haderslev vesteramt). Haderslev len udgjorde i middelalderen sammen med det syd herfor liggende Øster Løgum sogn »Barved syssels provsti«. Enklaverne er angivet med streger.

Hertugdømmerne det slesvigholstenske Ridderskab administrationen på fyrstens vegne. De to adelige organer talte ikke blot højgejligheden blandt sine medlemmer, men også mange, der havde pårørende, som virkede i Romerkirken. Det betød, at der inden for Ridderskabet var overvejende enighed om, at den luthersksindede kongesøn skulle have et så lille område som muligt at herske over.

Derfor fik han kun den allernordligste del af hertugdømmerne, Haderslev og Tørrning len (i en senere tid kaldt Haderslev østeramt og vesteramt).

Hvad Ridderskabets mænd imidlertid helt havde overset, var den kendsgerning, at det verdslige administrationsområde Haderslev len var identisk med det såkaldte Barved syssels provsti (»Præpositura Barwith Sysæl«), et område, der blev ledet af en i Slesvig bosat domprovst og et stedligt kollegiatkapitel. Der var altså tale om en egen kirkelig administration af dette område, og det var hertug Christian ikke sen til at benytte sig af, idet han omgående overtog administrationen også af de kirkelige anliggender. Domprovsten, Johann Wulff, blev afskediget, idet han som tidligere afladshandler og kendt som embeds jæger ikke just svarede til, hvad Hertugen forstod ved en kirkes tilsynsmand. Første vidnesbyrd om hertug Christians indgriben i den kirkelige ad-

ministration er et kaldsbrev, som han har ladet udstede på Haderslevhus den 20. august 1525 til sognepresten i Vonsbæk øst for Haderslev.

Men det var ikke hertug Christians hensigt blot at overtage den kirkelige administration og derved skabe en nationalkirke, løsrivet fra Rom og Romerkirkens dignitarer. Hvad han ønskede, var en kirke, i hvilken Martin Luthers forståelse af evangeliet kunne have frit løb. Derfor fik han fra Wittenberg indkaldt to teologer, Eberhard Weidensee og Johann Wentz.

Den første skulle med titel af »superintendent« forestå provstiets administration og prædike ved højmesserne, mens den anden som »læsemester« skulle tage sig af de vordende gejstliges oplæring og lede efteruddannelseskurser for provstiets hidtil katolske præster. Hermed havde hertug Christian skabt en evangelisk fyrstekirke med Haderslev som centrum. Noget tilsvarende kendtes på den tid kun i Martin Luthers hjemland Sachsen med Wittenberg og i Preussen med Königsberg, hvis hertug var hertug Christians svoger.

Foreløbig var det kun i det gamle Barved syssels provsti, fremover kaldt Haderslev provsti, at hertug Christian kunne gribe ind i den kirkelige udvikling. Tørrning len var nemlig en del af Ribe stift, og da hertug Christian i foråret 1526 lod samtlige præster fra sit herredømme indkalde til et møde på Haderslevhus, satte biskop Iver Munk af Ribe sig imod, at de gejstlige fra hans stift gav møde.

Først efter, at en »herredag« (en forsamling af Rigsråder) i Odense i 1527 havde skabt retsgrundlaget for en fri evangelisk prædiken og menighedsdannelse i kongeriget Danmark, var det slut med Ribebispens vægring, og i 1528 måtte også Tørning lens gejstlighed give møde hos hertugen på Haderslevhus. En af de fremmødte, sognepræsten Thomas Knudsen fra Hygum øst for Ribe, har på sine gamle dage nedskrevet en beretning om forløbet af dette møde, og det er en vigtig kilde til oplysning om hertug Christians målrettede virke for den evangeliske kirke, som han ønskede at skabe.

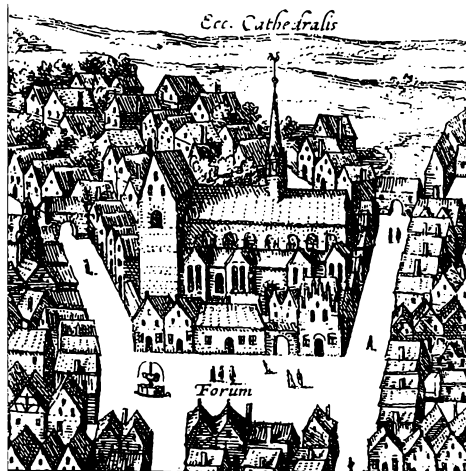
Hertugens virkefelt var blevet meget udvidet, da han i 1526 af sin fader, Frederik I, var blevet beskikket til »statholder og regent i fyrstendømmerne«, og her havde en landdag i Kiel samme år givet frit løb for evangeliets forkyndelse. Intet kunne nu hindre den kongelige statholder i at åbne sluserne op på vid gab for den evangelisk-lutherske forkyndelse overalt i Slesvig og Holsten. Haderslev var i disse år det sted, hvorfra det kirkelige nybrud udgik. Her var den allersidste rest af den gamle kirkes virke blevet bragt til en afslutning ved lukningen af byens dominikanerkloster i januar 1527. En af munkene herfra blev for øvrigt Koldings første evangeliske sognepræst.

Kollegiatkapitlets sidste lektor, Johann Alberdes (Hans Albertsen), forlod ved kapitlets opløsning Haderslev og fik et virke i den nye kirkes tjeneste som Frederik I's hofpræst, mens det som nævnt var Johann Wenth, der som »læsemeister« overtog ledelsen af den evangeliske præsteskole, der afløste den gamle kirkes lektur. Det var i 1526, og i årene frem til 1537, da Københavns Universitet blev genoprettet, var denne præsteskole det eneste teologiske fakultet i de nordiske lande og blev som sådant søgt af studerende langvejs fra.

Hermann Tast i Husum

Det var en reformation »fra oven«, der blev hertug Christians, senere kong Christian III's livsværk. Kun i det sydvestligste hjørne af hertugdømmet Slesvig var der en menighedsvækkelse, og det skyldes Hermann Tast i Husum. Han har antagelig kendt Martin Luther fra sine studieår i Wittenberg og senere fulgt hans opgør med den bestående kirke fra sit præsteembede Husum. Ifølge traditionen var han den første i hertugdømmet, der forkyndte evangeliet i overensstemmelse med de tanker, som Martin Luther offentligt havde fremsat. Det var i 1522.

Hermann Tast mødte dog hurtigt modstand fra de fleste af sine præstekolleger, og de fratog ham retten til at afholde gudstjenester i kirken. Han fandt dog en god støtte i den rige købmand Matthias Knutzen, der åbnede sit hjem for

Haderslev Vor Frue kirke, som den så ud i senmiddelalderen og på reformationstiden. I 1627 brændte vestpartiet med det store tårn. Bemærk, at Vor Frue kaldes katedralkirke (Ecc[lesia] Cathedralis). Lektoratet ses ikke på stikket, men det gør til gengæld Bispegården på hjørnet af Bispegade og Jomfrugang. Forstørret udsnit af byprospekt i Georg Branius og Hogenberg: *Thetrum Urbium*, 1588.

Den evangelisk-lutherske præsteskole i Haderslev, der i senmiddelalderen var byens lektorium, findes i dag under en forretning, beliggende Apotekergade 11, lige over for hovedindgangen til Vor Frue kirke. Foto: C. Krassél. Haderslev Museum.

ham og lod ham prædike der. Først med et værnebrev fra kong Frederik I sikredes i 1525 Hermann Tast og to af hans ligesindede kolleger mod forfølgelse, og i 1527 blev den gamle kirkes herredømme også i Husum endeligt brudt ved hjælp af et kongebrev, som Frederik I udstedte.

I de følgende år gjorde hertug Christian flere gange brug af Hermann Tast. Han blev således af hertug Christian udpeget til på gejstlighedens vegne at være anklager mod sværmeren Melchior Hoffman under et forhør i Flensborg i 1529, og resultatet blev en fordømmelse af den anklagedes meninger.

»Haderslev-artiklerne«

At det var fra Haderslev, den unge luthersk-evangeliske kirke fik sin rettesnor, blev tydeligt med de såkaldte »Haderslev-artikler«. De kendes fra et bilag, som Thomas Knudsen har leveret til sin beretning om Tørning lens gejstligheds første møde på Haderslevhus i 1528.

I 22 paragraffer meddeles heri en kirkelig grundlov, en kirkeordinans, som hertug Christians gejstlighed blev forpligtet til at overholde. Det var nemlig hertugens ønske, at der skulle fastlægges en kirkelig norm, idet han - som det hedder - havde bragt i erfaring, at præsterne ude i landsognene ikke stemte overens i ceremonierne og i messeholdet, »skønt Vi alt tilforn har ladet opstille en måde, hvorefter de endrægtig skulle holde messe«. Med disse ord hentydes der til de i al korthed udformede artik-

ler, som var blevet udsendt til præsterne i 1526, men som de gejstlige fra Tørning len ikke havde følt sig bundet af, så længe biskop Iver Munk i Ribe havde haft noget at skulle have sagt.

Der er almindelig enighed om, at Johann Wenth (på latin: Johannes Wandalus), Wittenberguniversitetets nybagte magister, har været Haderslevartiklernes forfatter, idet de er udtryk for en kirkelig konservatisme, der helt og holdent er i overensstemmelse med den samtidige kurs i Wittenberg. Så meget som muligt af den gamle kirkes gudstjenesteform skulle bevares, men selve forkyndelsen skulle være evangelisk i luthersk forstand. Præsterne skulle prædike over søndagens evangelium, og evnede de ikke dette, skulle de gøre brug af Martin Luthers postiller samt fremsige katekismen fra ord til andet og lære menigheden dens fem hovedstykker: de 10 bud, trosbekendelsen, Fadervor, dåbsbefalingen og nadverens sakramente. Menigheden skulle undervises i, hvad den skal søge i de to sakramenter, heder det. Med hensyn til nadveren skal ingen gå til alters, uden at han bekender sig som en synder, og præsterne skal også flittigt undervise menigheden om dåben, så at »folk kan vide, hvortil dåben er indstiftet!«.

Christian III's forsøg på at skabe en fælles kirkeordning

Efter Grevens Fejde lykkedes det i 1536 hertug Christian at blive konge af Danmark og Norge som Christian III. Atter

engang viste han da, at arbejdet for evangeliets sag skulle indtage førstepladsen i de regeringsopgaver, der forelå, idet han, næppe ankommet til København, lod samtlige danske biskopper fængsle. Derefter blev i al hast en stænderrigsdag indkaldt, og den 30. oktober 1536 kunne den afslutte sine forhandlinger med at vedtage reformationens indførelse i de to kongeriger Danmark og Norge.

Knap to uger senere, den 11. november 1536, lod han udstede en indkaldelse til et møde i Odense af en række »lærde mænd«, fortrinsvis bestående af den danske reformationsbevægelses kendteste fortalere, men også af enkelte repræsentanter for den gamle kirke. Mødet var berammet til den 6. januar 1537, men blev kort efter forlagt til Haderslev.

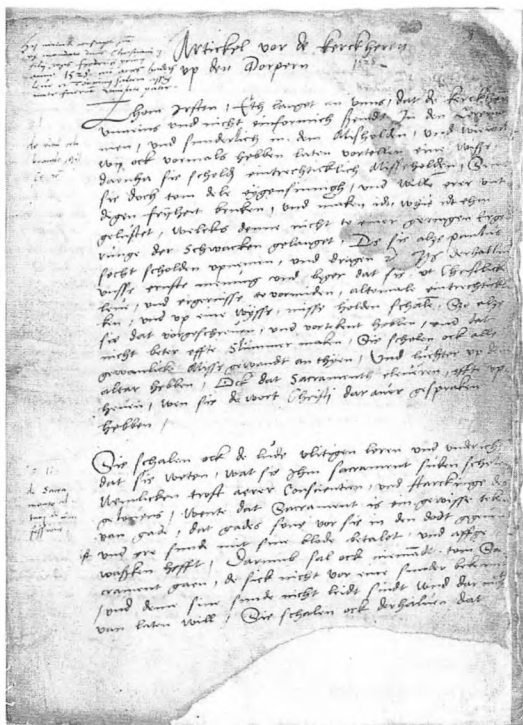
Som evangelisk-luthersk mønsterby inden for Christian III's riger og lande måtte Haderslev være det helt rigtige sted for en sådan kreds af teologer. Her kunne de i praksis opleve et evangelisk-luthersk miljø i kirke og menighed, og i Haderslev såvel som i de øvrige dele af Slesvig stift fandtes der lutherske teologer med erfaring for gennemførelsen af de reformatoriske tanker.

Netop dette måtte synes af betydning. Hensigten med mødet var

Haderslev-artiklerne fra 1528. Som overskriften lyder »Artikel vor de Kerckherren vp den Dorpern«, er artiklerne stilet til landsbypræsterne. I Haderslev var alle præsterne evangeliske, og de behøvede derfor ingen vejledning. Artiklerne er skrevet på plattysk til trods for præsternes danske gudstjenestesprog, men det ville ikke give anledning til vanskeligheder mht. forståelsen, fordi enhver med en smule uddannelse var i stand til at forstå plattysk på den tid. Landsbypræsternes hjemlige talesprog var dansksønderjysk, deres embedssprog dansk rigssprog, deres øvrighedssprog plattysk (senere højtysk) og deres lærdomssprog latin.

nemlig at få udarbejdet en kirkeordning, der var fælles for alle KongeHertugens riger og lande. Da både danske og tyske teologer deltog i arbejdet i Haderslev i de første måneder af 1537, blev resultatet udsendt på latin, teologernes sprog. Titlen blev »Ordinatio Ecclesiastica (og videre i oversættelse): for rigerne Danmark og Norge og hertugdømmerne Slesvig og Holsten«.

Efter udarbejdelsen af kirkeordningen udnævnte Christian III i 1538 nogle af hertugdømmets købstadspræster til »visitatorer« og senere i 1540 til »superintendententer«. I Haderslev havde Eberhard Weidensee - som det måske huskes - haft denne titel siden 1526, men han var i 1533 vendt tilbage til sit hjemland, og Johann Wenth var da blevet superintendent i Haderslev. Da han i 1537 blev biskop i Ribe, blev Anthon Keyser den

nye superintendent i Haderslev. I Slesvig stifts sydlige provstier blev de nye superindenter Georg Sleswerth i Flensborg, Reinhold Westerholt i Slesvig og naturligtvis Hermann Tast i Husum.

Den slesvig-holstenske kirkeordning

Det skulle hurtigt vise sig, at kongens ønske om ved hjælp af den nye kirkeordning at skabe en kirke, der var fælles for alle hans riger og lande, måtte opgives. Den nye kirkeordning blev udsendt i 1539 i en dansk udgave, men den kom kun til at gælde i Danmark og Norge (med Færøerne og Island) og senere i Tørning len.

Modstanden kom fra det slesvig-holstenske Ridderskab, som ønskede en egen kirkelig lovgivning, idet »landenes« uafhængighed af Danmark (jf. Ribebrevet fra 1460) var et ufravigeligt krav. Man havde altid haft »to biskopper og prælater i landene«, hedder det i Ridderskabets protest, »dem tilkom det at føre opsyn med, hvad der angik saligheden og de kirkelige gøremål«. Med andre ord: et klart konservativt standpunkt vendt mod KongeHertugens indgriben i de kirkelige forhold.

Sagen var nemlig den, at biskopperne af Slesvig og Lübeck formelt fortsat var i embede. Dem havde Christian III ikke kunnet behandle på samme måde som deres danske kolleger, eftersom de straks efter Frederik I's død i 1533 havde anerkendt ham som retmæssig hertug af Slesvig og Holsten. De to bisper sad derfor, alt imens hertug Christian gennemførte reformationen i Hertugdømmerne, isoleret og magtesløse i deres bispegårde. Først med biskop Gottschalk Ahlefeldts død i Slesvig i 1541 kunne porten slås op for en tilbunds gående reformation i Hertugdømmerne. Det betød bl.a., at der nu også skulle udarbejdes en kirkeordning for Slesvig og Holsten.

Den blev vedtaget på en landdag i

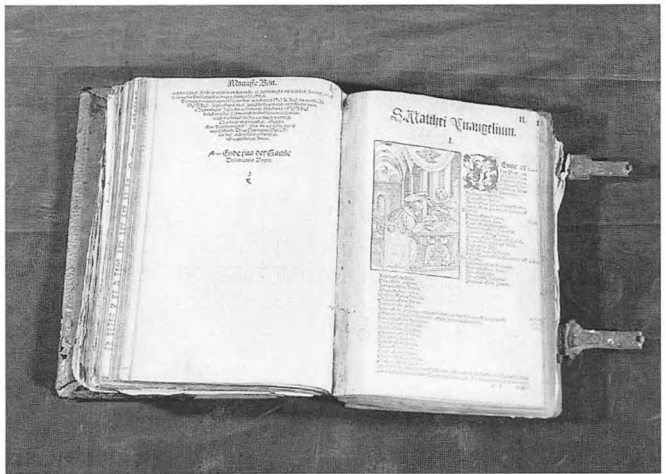
Rendsburg den 9. marts 1542 og udsendt på plattysk under titlen »Christlyke Kercken Ordeninge, de yn den Fürstendömen Schleszwig, Holsten etc. schal gehalten werdenn«. Dermed var Christian III's reformationsværk i virkeligheden afsluttet.

Begge kirkeordninger, den latinskdanske fra 1537/1539 såvel som den slesvig-holstenske fra 1542, kan opfattes som en udbygning af Haderslev-artiklerne fra 1528, men Johann Wentz, der i 1537 var blevet biskop af Ribe (her almindeligvis kaldt Hans Wandal), var død i 1541, og Christian III måtte derfor have Johann Bugenhagen tilkaldt fra Wittenberg som en art redaktør af kirkeordningen.

Den nye kirkeordning gav omgående anledning til en indsigelse af politisk natur. Ligesom Ridderskabet havde protesteret mod en fælles kirkeordning for Christian III's to »riger« og to »lande«, kom der nu en indsigelse fra Danmarks Rigsråd, på den tid ledet af kansleren Johan Friis til Hesselager. Det stred nemlig klart mod hævdevundne danske rigsinteresser, at den slesvig-holstenske kirkeordning, således som det stod at læse på titelbladet, skulle gælde i »fyrstendømmet Slesvig«. Øen Als (med Ærø) havde jo altid hørt under Odense bispedømme, ligesom det vestlige Nordslesvig fra Vidåen til Kongeåen fra gammel tid var en del af det kongerigske Ribe stift.

Der var med andre ord tale om en protest mod de forvaltningsmæssige ændringer, som Christian III i sin tid havde foretaget under sit arbejde for evangeliets sag. Han havde ikke taget hensyn til de overleverede historiske forhold, men i 1528 uden videre lagt Tørning len ind under Haderslev, og hvad angik hans forskellige gejstlige superintendenturer, kom de arealmæssigt til at svare til den verdslige administrations amter og herreder.

Christian III's danske bibel fra 1530 er den første fuldstændige bibeltekst, der udkom på modersmålet og ikke på gejstlighedens lærdomssprog latin. Grundlaget var Luthers tyske oversættelse, og bibelen fik stor betydning for udviklingen af det danske skriftsprog. Foto: Haderslev Museum.

Fastlæggelsen af kirkesprogsgrænsen

Udsendelsen af den slesvig-holstenske kirkeordning havde ellers medført en bemærkelsesværdig omlægning af superintendenturerne, idet man ønskede at berolige Rigsrådet i Danmark ved, at man lagde alle nordslesvigske provstier ind under Haderslev superintendentur. Man har åbenbart derved villet give et udtryk for, at man ville respektere det lutherske krav om en forkyndelse på modersmålet. Ved udvidelsen af Haderslev superintendentur til at omfatte alle nordslesvigske sogne (undtagen Bov sogn, der hørte under Flensborg provsti) sikredes nemlig det danske sprog i kirken såvel som i skolen nord for Vidåen og Flensborg fjord.

De fire nordslesvigske købstæder var ganske vist undtaget fra denne ordning. Her videreførte reformationens mænd den gudstjenestelige praksis, der havde været i kraft siden senmiddelalderen. Rømningen af Flensborg i 1431 havde ført til dannelsen af en slesvig-holstensk territorialstat, der ved aftalerne i Ribe i 1460 kom i personalunion med Danmark, således at Danmarks konger fremover også var hertuger af Slesvig og Holsten. Øvrighedens administrationsprog ikke

blot i Holsten, men også i Slesvig (Sønderjylland), var overalt tysk (dengang plattysk) og det helt op til Kolding fjord og Kongeåen. Af hensyn til de høje herrer i administrationen, amtmænd, borgmestre etc., blev højmesserne i købstæderne derfor afholdt på tysk. Byernes patriciat fulgte også disse gudstjenester, mens det jævne folk kunne gå til dansksprogede fromesser eller eftermiddagsgudstjenester. Denne ordning havde som nævnt hævd fra senmiddelalderen, og reformationens mænd fulgte derfor kun det én gang lagte skema.

Det samme gjaldt de kirkesproglige forhold i Sydslesvig. Her sad det plattyske sprog i højsædet ikke blot i administrationen, men også i kirken, idet sognepræsterne i de sydslesvigske sogne havde fået deres uddannelse ved domkapitlet i Slesvig, og det var omkring 1325 blevet et tysk domkapitel. Den tyske indflydelse på udviklingen i Sydslesvig havde følgelig på reformationstiden en tohundredårig hævd. En ændring af kirkesproget i denne landsdel kom derfor slet ikke på tale.

Med den evangeliske gudstjenestes øgede vægt på modersmålet, dvs. på »det højere sprog«, kultursproget, skabtes der

i løbet af reformationen et kulturskel, der trods befolkningens fælles dansk-sønderjyske dialekt varigt kom til at dele Sønderjylland i et Nordslesvig og et Syd-slesvig. Folkeafstemningen i 1920 viste, hvor skarpt dette skel havde holdt sig op igennem århundrederne.

De gamle stiftsgrænser genoprettes

Kansleren Johan Friis og det danske Rigsråd erklærede sig imidlertid ikke tilfreds med, at oprettelsen af et fælles superintendentur under Haderslev sikrede det danske gudstjenestesprog i alle nordslesvigske landsogne. Ordningen stred som nævnt mod gamle danske rigsinteresser, og det viste sig da, at Christian III ikke ville lade sit arbejde for evangeliets sag bremse af en modstand fra politisk hold. Han bøjede derfor af.

En god måneds tid efter udsendelsen af den slesvig-holstenske kirkeordning var Kongen sammen med Johan Friis og alle Kongeriget superintendenter og stiftsbefalingsmænd til stede i Ribe. Anledningen var Johann Bugenhagens ordination af Hans Tausen til stiftets nye biskop efter den afdøde Hans Wandal (Johann Wenth), og i den forbindelse blev kravet rejst om en tilbagegivelse til Ribe bispedømme af stiftets sønderjyske sogne. Superintendenten fra Haderslev, Anthon Keyser fra Schwäbisch Gmünd i Sydtykland, kom til stede og meddelte ved en højtidelighed i byens lektorium, at han gav afkald på sit præpositur og sin læremæssige tilsynspligt i Hertugdømmets del af Ribe stift. Det nationale skær klarede han sig uden om ved at holde sin afleveringstale på latin. Hans Tausen lagde i sin svartale ikke skjul på, at ønsket ikke var blevet fremsat af ham. De kongerigske dele af stiftet gav ham mere end nok at bestille, sagde han, men »efterdi Kongelig Majestæt (dvs. den danske regering) ville det så have, ville han antagelig det nye embedsdistrikt i

Jesu navn«. Udsendelsen af den slesvig-holstenske kirkeordning i 1542 og den deraf følgende tilbagelevering af den ripensiske del af Nordslesvig betød afslutningen på Haderslevs placering som førende by i Sønderjyllands ældre kirkehistorie. Fremover var Haderslev og Haderslev provsti underlagt Slesvig bispedømme, og således blev det indtil 1920.

Litteraturhenviisning

Til samme emne foreligger i øvrigt følgende bidrag:

- »Haderslev stift i middelalderen« i: Haderslev Stiftsbog 1973, s. 1226.
- »Plattysk i Sønderjylland« 1974, s. 81-91, 150-163, 220-240, 249-307, 317-333, 343-351.
- »Slesvig stifts historie til 1850«, »Haderslev domkirkes bygningshistorie«, »Domsognets præstehistorie til 1851« i: Dansk Præste- og sognehistorie, bd. X: Haderslev stift, hefte 1 & 2, 1977, s. 9-18, 93-98.
- »Vor Frue kirke. Haderslev Domkirke« 1979, s.m. Olav Lindegaard.
- »Plattdeutsch im Grenzland« i: Flensburg 700 Jahre Stadt - eine Festschrift 1984, s. 69-84, spec. s. 70, 73-77.
- »Das Kollegiatkapitel Hadersleben. 850 Jahre St. Petri-Dom zu Schleswig« i: Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 1. R., bd 33, 1984, s. 221-228.
- »Det middelalderlige kollegiatkapitel i Haderslev og dets embedsområde, Barved syssels provsti« i: Sønderjyske Årbøger 1985, s. 15-34.
- »Reformationen i Sønderjylland« 1986.
- »Die Reformation im Herzogtum Schleswig« i: Beiträge zur Husumer Stadtgeschichte, Heft 3/4, 1991, s. 83-90.

De tre kirkeordinanser er udgivet:

- Haderslev-artiklerne 1528 i: »Reformationen i Sønderjylland« 1986, s. 122-135, 244-249.
- »Kirkeordinansen 1537/39«. Tekstudgave med indledning og noter ved Martin Schwarz Lausten 1989.
- »Die Schleswig-Holsteinische Kirchenordnung von 1542«. udgivet af von Walter Göbell 1986.

Olav og Birgitta

Nordiske helgener fra Breklum kirke

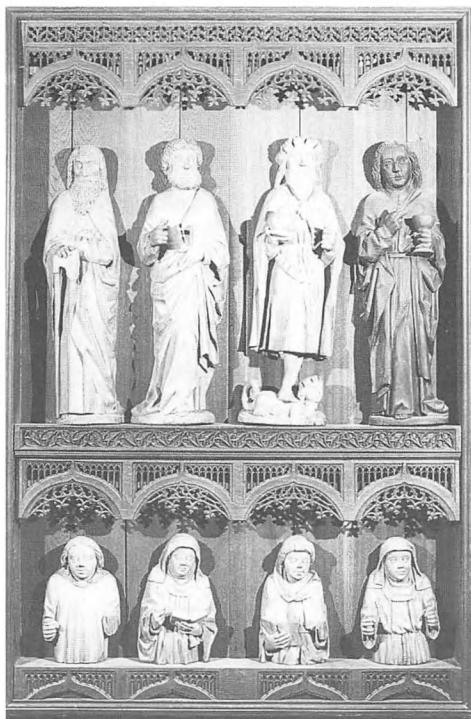
Af THOMAS HØVSGAARD

To fløje af en sengotisk altertavle fra Breklum kirke har fundet plads i den faste udstilling på Museet på Sønderborg Slot. I den anledning har Thomas Høvsgaard set nærmere på helgenfigurerne på altertavlefløjene.

I forbindelse med en mindre omorganisering af kirkekunststillingen på Sønderborg Slot blev der plads til et par altertavlefløje, altså de fløje, som flankerer midterskabet på de mange store altertavler i vore kirker. Fløjene er rester af den sengotiske altertavle fra Breklum kirke og indeholder træfigurer af en meget høj håndværksmæssig kvalitet. Heriblandt et par interessante kirkehistoriske detaljer, som jeg vil vende tilbage til.

Men inden vi kommer til dem, er det på sin plads at sige lidt om tavlen som helhed og hvordan dette kirkeinventar er blevet bevaret for eftertiden. Det skyldes nemlig en helt speciel person, den slesvigske maler Christian Carl Magnussen (1821-96). Han stammede fra Bredstedt nær Husum, og han interesserede sig for og indsamlede fortidig billedskærerkunst, hvad enten det drejede sig om middelalderligt kirkeinventar, møbler fra renaissance eller manglebrætter fra 1700-tallet. I 1875 flyttede han fra Hamborg til Slesvig by, hvor han oprettede en billedskærerskole. Det var Magnussen magtpåliggende at forsøge at udbrede kendskabet til fortidens dygtige billedsnidere. Derfor fik de indsamlede trægenstande også en temmelig hårdhændet behandling hos Magnussen, for det var nødvendigt helt at fjerne den oprindelige bemaling for at kunne stu-

dere fortidens håndværkerarbejder og lure detaljerne af. Magnussen fik dog aldrig det udbytte af sit arbejde, som han havde håbet. Men hans samling gik der ry af, og den blev erhvervet af hertugen af Cumberland, der var gift med

Den ene fløj af den sengotiske altertavle fra Breklum kirke, der nu bliver en del af den faste udstilling på Museet på Sønderborg. Øverst ses fra venstre mod højre i hel figur Sct. Mathias, Sct. Peter, Sct. Olav og Sct. Johannes. Nederst ses Sct. Laurentius, Sct. Birgitta, en ukendt og Sct. Clara. Foto: Museet på Sønderborg slot.

Den kronede Olavfigur i Breklum kirke med en skål i højre hånd og joden på dragen med menneskehoved, symbolet for hedenskab. Foto: Thomas Høvsgaard.

den danske prinsesse Thyra. Derved kom samlingen i kongehusets eje.

Museet på Sønderborg Slot har dele af denne samling uddeponeret, og i december 1999 blev det som nævnt muligt at få de store og solide altertavlefløje udstillet. I forbindelse hermed har vi foretaget lidt research på genstandene. Træfigurerne dateres til sengotikken, cirka 1470. Detaljer i klædedragt og sammenligninger med daterbart kirkeinventar fra samme periode gør denne datering ganske sikker. Egetræsrammerne, hvori figurerne er indsat, er derimod ikke oprindelige. Det fine, gotiske filigranværk, der deler rammerne i to dele, kan heller ikke siges at være helt igennem originalt.¹⁾

Originale er derimod figurerne i tav-

len. De er hårdt afrensede for maling og egetræet olieret, hvilket man i dag kun kan beklage. Men dette giver dog mulighed for, ligesom Magnussen ønskede det, at se andre detaljer i figurerne. Ikke mange af vore middelalderlige træskulpturer har bevaret blot en svag afglans af de kraftige bemalinger, som de blev påført ved deres skabelse. Middelalderens mennesker elskede det, vi i dag ville kalde glade farver; rød, blå, guld og sølv har strålet fra de store altertavler, fra prædikestole og kalkmalerier i middelalder og renaissance.

Det er en gammel skrøne, at det var på grund af protestanternes afsky for farver og udsmykning i vore kirker, at de middelalderlige kalkmalerier blev kalket over efter Reformationen. Enkelte steder skete det af trosmæssige grunde, men de fleste steder var de blot ved at forsvinde i gammelt skidt og os fra levende lys. Reformationstidens mennesker forlangte selv, at deres tids kirkeinventar var bemalet og farvestrålende. Det var først i 17- og især i 1800-tallet, at man afrensede granitdøbefonte, altertavler og prædikestole og talte foragteligt om, at kirkerne ikke skulle ligne fastelavnssris.

Fløjene har otte helgener i hel figur og otte i halv. De otte halve skulpturer har tidligere været hele, men er blevet skåret over på et tidligt tidspunkt, da altertavlens ramme blev ombygget. Som det er typisk for sådanne middelalderlige træfigurer, der ikke længere indgår i deres oprindelige sammenhæng, skal de identificeres ud fra helgenernes særlige kendetegn, de såkaldte attributter. Eksempelvis kendes Skt. Peter på nøglen, Skt. Clemens på sit anker og Maria Magdalene på salvekrukken. Hvor disse attributter mangler, er det ofte vanskeligt at kende personerne fra hinanden. Dette er også tilfældet med figurerne fra Breklum, hvor der er en enkelt uidentificerbar helgende og tre figurer, hvor vi ikke er helt

sikre på identiteten. Tavlens figurer fremstiller apostle og martyrer. Vi ved, at alle apostlene var repræsenterede, da tavlen stod på sin plads i kirken. Nu er der kun nogle få af dem tilbage.

Olav i Breklum

Jeg nævnte tidligere, at der i fløjene er et par interessante detaljer. Det drejer sig om de nordiske helgener Skt. Olav og Skt. Birgitta, der begge indgår i tavlen. Muligvis var Breklum kirke oprindeligt viet til Skt. Olav; hans deltagelse på altertavlen peger i den retning. Der var i middelalderen ligeledes et sidealter i kirken for den norske helgen. Et sagn siger, at han ligefrem skulle have grundlagt Breklum kirke i 1087, men det har dog ikke noget på sig, alene af den grund at den norske vikingekonge Olav levede fra cirka 984 til 1030. Olavfiguren i Breklum kirkes altertavle er en fornem, kronet herre med påklædning og fremtræden, der er en konge værdig. Naturligvis er hans påklædning fra 1470 og ikke fra Olavs levetid fem hundrede år tidligere. Han har i sin venstre hånd holdt en økse, som er hans attribut, men den er desværre gået tabt. I sin højre hånd holder han en skål. Han træder en drage med kronet menneskehoved under fode, et symbol på hedenskaben. Dette er eet af Olavs kendetegn, og det ses på mange fremstillinger af kongen, blandt andet den berømte træskulptur i valfartskirken Skt. Olof i Skåne. Afbildninger af Olav er ret almindelige i danske kirker, ja, faktisk i hele Nordvesteuropa. Han er den af de nordiske helgener, der slog bedst an uden for Norden. Der findes Olavskirker fra London til Tallin, og i Norden er der valfartskirker for den norske kongehelgen både i Skåne og i Trondheim, hvor hans relikvier opbevaredes. Olav blev helgenkåret, fordi der skete undere ved hans grav, ikke fordi han førte et særligt fromt levned. Men hans

stolte fremtræden og fortællinger om hans styrke og mod har tiltalt mennesker i den tidlige middelalder, hvor kulturen omkring ham synes at have været stærkest.

Birgitta i Breklum

Lige modsat forholder det sig med den anden nordiske helgen fra Breklum kirke, den svenske helgeninde Birgitta. Hun blev født i 1303 og døde i Rom 1373. Birgittas liv var præget af åbenbaringer, som oftest kredsede om Jesu smerte og pine. I det hele taget var man i senmiddelalderen meget optaget af netop Jesu ofre for vores synder, hans pinsel og korsfæstelse. Det inderlige gudsforhold trådte i forgrunden, og hertil passede Skt. Birgittas voldsomme og dramatiske åbenbaringer som fod i hose. Man har tidligere ment, at Skt. Birgitta primært var aristokratiets helgen, og at tilbedelsen af hende ikke var udbredt blandt menigmand, men pilgrimsmærker fra valfartskirken i hendes hjemby Vadstena i Midtsverige er de mest udbredte overhovedet i Norden, så tilstrømmingen til kirken har nok været ganske stor også fra bredere lag i befolkningen. Afbildninger af Birgitta i danske kirker er der derimod ikke mange af - og slet ikke som træfigurer. Derfor er Breklums Birgitta noget særligt.²⁾ Birgittafiguren er en af de otte halve figurer. Som stifter af birgittinernonneordenen bærer hun abbedissedragt. Hun har holdt en nu forsvunden pen i sin højre hånd, og i sin venstre holder hun en bog. I bæltet hænger hendes skrivesæt, som det var almindeligt. Disse skriveredskaber skal symbolisere hendes arbejde med at skrive sine åbenbaringer ned. Hendes ansigtsudtryk og hele fremtræden udstråler en blidhed, som hører senmiddelalderens billedverden til, og som står i diametral modsætning til ideverdenen omkring Skt. Olav.

Den sjældne halvfigur af Birgitta, stifteren af birgittinerordenen. I hånden holder hun en bog, og i bæltet ses hendes skrivesæt som symbol på hendes arbejde med at skrive sine åbenbaringer ned. Foto: Thomas Høvsgaard.

De to nordiske helgener i Breklum repræsenterer hver sin ende af den nordiske middelalderhistorie: Fra vikingekongen til den kosmopolitiske verdensdame. Selvom der kun er dele tilbage af altertavlen fra Breklum, er der deri et vidnesbyrd om godt håndværk, stilsikkerhed og en stor bevidsthed om samtidens trosverden.

Noter:

1. Fløjene er rensat, eftersat og ophængt af snedker Johannes Petersen, Museet på Sønderborg Slot. Han har også bidraget med oplysninger om detaljer i fløjenes opbygning.
2. Brev fra mag.art. Ulla Haastrup 11.12.1999. Ulla Haastrup skal have tak for sin store hjælp med identifikationen og perspektivering af figurerne fra Breklum.

Præsteslægten Barsøe fra Fjelstrup

Af SONJA BARSØE

Er præstetavlen i Fjelstrup kirke korrekt? Sonja Barsøe har med udgangspunkt i sin slægtsforskning set nærmere på præsteslægten Barsøe fra Fjelstrup.

I mit slægtsforskningsarbejde med mine sønners fædrene linie, den sønderjyske slægt Barsøe, har det været naturligt at vise interesse for præsteslægten Barsøe fra Fjelstrup.

Da jeg blev klar over, at præstetavlen i Fjelstrup Kirke ikke viser den præstetrække, som, jeg mener, er den rigtige, blev det udfordringen, der satte det arbejde i gang, som førte til artiklen her.

Arbejdet blev større, end jeg havde forudset, idet det viste sig, at der er mange kilder, og at disse i en del tilfælde ikke er enige. Jeg har derfor fulgt alle kilder tilbage til primærkilderne eller så tæt på disse, som det har været muligt. Med den baggrund har jeg søgt at give et billede af præsteslægten, hvis virke i Fjelstrup indledtes midt i 1500-tallet.

Jørgen (Georg/Ivren) Barsøe † 10. oktober 1562, Fjelstrup

Jørgen Barsøes fødselsår er ikke bekendt, men han må være født i begyndelsen af 1500-tallet. Navnet Barsøe giver grund til at antage, at han er født på øen Barsø i Løjt Sogn.

Jørgen Barsøe har sandsynligvis taget studentereksamen fra Latinskolen i Haderslev. Elevlister fra den tid findes ikke. De blev, så vidt vides, udslettet ved den store brand i 1627.

Latinskolen i Haderslev blev oprettet efter Reformationens indførelse i Sønderjylland 1526. På den tid manglede man et sted til undervisning i den rette

tro, så de unge fra byen og omegnen, som ønskede en præsteuddannelse, ikke længere behøvede at tage helt til Ribe, Lübeck eller Hamborg for at gå på latin-skole.

I 1527 underskrev Hertug Hans den 6. februar et fundatsdokument. Her blev afsat 6000 mark »til evig tid anvendt og givet til oprettelse og drift af en ny Trivialskole i vor by Haderslev.« Skolen fik fem klasser og fem lærere, og den skulle virke »her i vort område, hvor det danske sprog er i almindelig brug, såsom der hersker stor mangel og savn på lærde mænd«.

Måske har en degn i Løjt ønsket at være med til at afhjælpe mangelen på lærde mænd ved at sende velbegavede bondesønner til den nye skole. På den tid blev en af mine egne forfædre, en bondesøn ved navn Peder Bruun fra Løjt, nemlig præst. Hvem ved, om det er den samme degn, der har haft de to som elever og anbefalet dem et gejstligt livsvirke.

Jørgen Barsøe kan have været slotspræst i Haderslev i en periode, før han fik embede i Fjelstrup, for mere end 100 år efter sin død blev han omtalt i ligprædikenen efter et tipoldebarn, pastor i Moorburg, Georg Leopold Barsoenius, som »ein Prediger des Göttlichen Wortes und Ihrer Königl. Maytt. zu Dennemarck und Norrewegen wolverdienter Hoff Prediger«.

Den første sikre oplysning, der findes om Jørgen Barsøe, er ikke særligt flatterende, selvom den står i Hertug Hans' kopibog. Den handler om et ægteskabsbrud, som var lige ved at koste Jørgen Barsøe præsteembedet.

Barsøe-slægtens arbejdsplads gennem flere generationer, Fjelstrup kirke. Foto: Sonja Barsøe.

Hertug Hans, som på det tidspunkt, hvor sagen blev behandlet, opholdt sig i København, skrev den 19. maj 1549 til sin sekretær Hieronimus Boldigk og provsten Anthonius Keyser om afstraffelsen af Jørgen Barsøes ægteskabsbrud: »An Jheronimus Boldeck vnd Magister Anthony Keiser, den begangenen Ehebrug Her Jürgen Borsoe belangend. Datum Coppenhagen den xix May Anno etc. 49«.

Samme dag skrev hertugen også om sagen til lensmanden i Haderslev, Sivert Rantzov: »An Siuert Rantzow, Her Jeorgen Borsoe seins geubten Ehebruchs wegen belangend. Actum Coppenhagen den xix May Anno etc. 49«.

Anthonius Keyser var superintendent i Haderslev, og han skulle sammen med de omkringboende teologer dømme i

sagen. Dommen, som blev afsagt i Frue Kirke den 6. juni 1549, lød på, at Jørgen Barsøe skulle miste sit embede i tre år, og at han skulle udsone sig med øvrigheden, kirken og den klagende part. Uvist hvorfor gik det dog sådan, at han kort tid senere blev løsladt fra fængslet og beholdt sit embede mod at betale en bøde på 200 dalere til hertugens kasse.

Året efter udstedte hertugen den 15. maj 1550 en »Forordning for Haderslev og Tørning Amter om straf for ægteskabsbrud, hor, giftermål mellem nærbeslægtede samt helligbrøde«.

Fjelstrup kirkeregnskabsbog 1564-1714 er en meget smuk læderindbundet bog med prægede ornamenten og metal-spænder. For en stor del er den både velordnet og nydeligt skrevet. I den findes et spor efter Jørgen Barsøe i form af en årlig betaling på fire Daler. Der må være tale om en slags pantebrev, som løber videre i låntagerens navn, til det er betalt, idet Jørgen Barsøe døde i 1562, og betalingen, som var med fra regnskabsbogens start i 1564, skete frem til 1574.

Jørgen Barsøes søn, David Barsøe, fulgte sin far i embedet.

Sønnen Mathias Barsøe kendes kun, fordi man i Hertug Hans Hospitals regnskaber kan se, at han sammen med sin far ejede et hus i Haderslev.

Sønnen Christophorus Barsoenius, som blev student i Haderslev 1560, studerede i Wittenberg, hvor han under navnet Christophorus Persenius blev immatrikuleret den 19. juni 1561. Han blev først lærer i Segeberg fra ca. 1563. Omkring 1591 blev han kapellan i Skt. Laurentiuskirke i Itzehoe, og han døde ca. 1603. Om ham og hans efterslægt kan man læse i Erich Leverkus: »Nordelbische Pastorenfamilien und ihre Nachkommen«.

I årene efter 1763 rejste en norskfødt »arkivtegner« ved navn Søren Abildgaard på statens regning rundt i Dan-

mark for at registrere »Monumente Patriæ«. I løbet af somrene 1775 og 1776 var han i Sønderjylland, og hans dagbog fortæller også om Fjelstrup Kirke på den tid. I den kan man læse, at der under loftet nederst i kirken stod: »Her Ivren Barsø Sogen Her Til Fielstrup Kirk«. Indskriften forsvandt dog, da kirkens loft blev gipset i 1851.

Spændende er det at forestille sig, at dele af det nuværende inventar i Fjelstrup kirke, nemlig korbuekrucifikset og døbefonten, allerede eksisterede i Jørgen Barsøes embedstid for over 400 år siden.

Om Jørgen Barsøes død findes sikre efterretninger på Det kongelige Bibliotek. Her eksisterer stadig en læderindbundet bog, skrevet i hånden på latin, hvori Haderslev bys første ærkekiakon Hans Jacobsen Oldendorph i dagbogsform har nedskrevet sine livserindringer.

Oldendorphs fædrene slægt stammede fra Fjelstrup, og han selv havde et ønske om at blive præst i Fjelstrup efter Jørgen Barsøe.

Man kan under den 10. oktober 1562 læse i dagbogen om Jørgen Barsøes død. Næste dag står der oversat fra latin: »Den 11. oktober 1562 kom jeg sammen med vor Hertug Hans angående Fjelstrup (Felstorp) Præstekald«.

Den 14. oktober 1562 skrev Oldendorph, at han blev kaldt til møde hos magister Georgius Boetius og sekretærerne Jürgen Beier og Hieronimus Boldigk, som indtrængende bad ham give afkald på Fjelstrup sogn.

Oldendorph, som var af den mening, at Beier var bestukket med en gave, stod ifølge dagbogen fast på sit ønske, så de tre herrer måtte gå med uforrettet sag. Men dagbogen slutter dog den pågældende dag: »Jeg lod mig så overtale til at give afkald på Felstorp sogn til fordel for David, en søn af Georg Barsø, for Guds

skyld og for Barsøes sønners fattigdoms skyld«.

David Barsøe † 8. maj 1580, Fjelstrup

David Barsøe efterfulgte altså sin far i embedet. Hans fødselsår kendes ikke, men eftersom han 1562 blev præst i Fjelstrup efter faderens død, må han sandsynligvis være født i 1530'erne.

At han har taget studentereksamen fra Latinskolen i Haderslev, hersker der nok ingen tvivl om, mens det er uvist, hvor han tog sin teologiske embedseksamen.

David Barsøes død findes noteret den 8. maj 1580 i Aastrups kirkebog: »D. David in Felstorp obiit«. I samme bog findes to år senere hans enkes vielse til efterfølgeren Thomas Johannis, som var uddannet i Rostock og blev præst i Fjelstrup fra ca. 1581 til sin død 1599.

På den tid var det helt almindeligt, at en ung præst for at få et embede giftede sig med den foregående præsts enke eller med en af hans døtre.

I 1598 blev en datter af David Barsøe viet i Aastrup, nævnt som Thomas Johannis' steddatter. Af børn kendes ud over ovennævnte datter kun Jørgen Barsøe, som efterfulgte sin stedfar i embedet. At han er søn af David Barsøe, ses i Haderslev Latinskoles lister over skolens studenter.

En slægtsforsker ved navn Max Rasch, som i 1950 udarbejdede en slægtsbog over Barsøe-slægten, mener, at en datter af David Barsøe blev gift med en anden af slægtens aner, Matz Dinesen fra Knud. Muligt er det, idet Matz Dinesens søn og efterfølger på gården bar navnet David Matzen.

Fra David Barsøes tid som præst i Fjelstrup findes i hertugens kopibog en ansøgning fra 1571 om at »få en ny klokke i kirken, på kirkens bekostning, dog således, at sognet tilskyder 40 Mark, og om, at kirken må skamles, da den ene

Præsterækketavlen fra 1913 på vestvæggen i den nordre tilbygning af kirken. Er tavlens oplysninger om Barsøe-slægten korrekte? Foto: Haderslev Museum.

skammel faldt ned efter den anden og gjorde stort bulder i kirken om søndagen«.

Den gamle klokke blev sandsynligvis omstøbt, for klokkestøber Johan Asmusen fra Husum skulle levere en klokke, »der vejede 1600 pund ligesom den gamle brystne«.

*Jørgen/Georg/Georgius Barsøe * ca. 1570
† mellem 1650 og 1656, Fjelstrup*

Jørgen Barsøe blev født omkring 1570. Han tog studentereksamen fra Haderslev Latinskole 1593, og samme år blev han immatrikuleret først i Helmstedt og fem dage senere i Wittenberg. Det ser altså ud, som om han ombestemte sig, men årsagen kender jeg ikke.

Stedfaderen Thomas Johannis døde 1599, og Jørgen Barsøe må være ordineret i embedet i løbet af det følgende år. I

Aastrups kirkebog er han nemlig omtalt som pastor i Fjelstrup, da han blev gift den 29. november 1601, 1. søndag i advent: »Celebratur nuptiæ D. Georgij Barsónij in Felstrup«.

I en pakke papirer vedrørende Fjelstrup sognekald findes flere sager om mageskifter af jord, som Jørgen Barsøe har foretaget, bl.a. i 1606 med Thames Andersen Bunde og Laurentz Knutzen fra Fjelstrup og Nis Erichsen/Christensen fra Have.

Fra 1600 til 1636 er Jørgen Barsøe nævnt med gæld op til 160 mark i Fjelstrup kirkeregnskab. 1627 står: »H Jørgen Barsøe udgår dette og det følgende år«, og 1628 står der: »0 bei H Jørgen«. De følgende år blev det samme beløb som tidligere betalt, mens det skyldige beløb fra 1627 og 1628 blev betalt i 1634: »Noch ab Ao 27 und 28«.

Interessant er det at iagttage i kirke-regnskabsbogen, hvordan en persons navn i samme kilde fra år til år kunne skrives på forskellig måde. Variationerne, som er mange ved alle de tre præster, er ved denne Jørgen Barsøe: »Hr Jørgen Barso«, »H Giorge Barso«, »Hr George Barsö«, »Hr Georgius Barsö«, »H Georgius Barso«, »H Georgen Barso«, »H Jørgen Barsoe Pastor«, »H Jørgen Barsoe Pastori«, »Hr Jørg Barsoe in Fielstrup«, »H Jørgen z Fielstrup«, »H Jørn Barsöe in Fielstrup«.

I Tyske Kancellis arkiv, der findes på Rigsarkivet, ligger akterne til en sag fra 1650, hvor Jørgen Barsøe i Fjelstrup kirkes våbenhus som 80-årig havde en kraftig meningsudveksling med et af sine sognebørn, bonden Andreas Hansen Margorsen fra Kvistrup.

Der blev, ifølge sagens akter, benyttet udtryk som »skælm«, »æreskænder« og »løgner«, og der var usikkerhed om, hvorvidt der havde været håndgemæng. En række tingsvidner udtalte sig, og sagen endte med, at bonden måtte gøre

afbigt over for præsten, og at han derudover fik en fængsels- eller bødestraf.

Blandt vidnerne omtales Jørgen Barsøes søn, Niels Jørgensen, og to svigersønner, Carll Nielsen og Lorentz Knudtzen. De blev alle erklæret inhabile. De øvrige vidner var Hans Petersen Biugwraa, 28 år, Knud Matzen, 50 år, og »Unge« Anders Hansen, 60 år, alle fra Fjelstrup, samt Daud Matzen, 60 år, og Hans Lauritzen, 36 år, fra Knud.

Det kongelige Konsistorium i Haderslev behandlede på den tid mange af de stridigheder, som opstod i byen og omegnen, og Konsistoriets protokol er interessant læsning. Jørgen Barsøe var part i en sag fra den 16. december 1650 vedrørende aflønning af en »løbedegn«, en fattig skoledreng, som kom løbende fra Haderslev for at forrette degnetjeneste.

Mellem 1650 og 1656 døde Jørgen Barsøe, idet hans kone i 1656 omtales som enke.

Jørgen Barsøes førstefødte søn blev døbt i Aastrup den 5. marts 1609, »Baptizatur D. G. Barsoenij primogenitus«. Han kan være den David Barsøe, der 1629 var bonde på »Avnøgaard« i Ørby.

Næste søn, Nicolay, blev døbt den 2. juli 1611. Han er måske identisk med sønnen Niels Jørgensen, der er omtalt som tingsvidne i førnævnte sag. Niels var ejer af en gård i Anslet 1647, og i kirkeregnskabsbogen kan man læse, at »Niels Barsøe und seine Fraue« blev begravet 1653.

Sønnen Jørgen Barsøe, som efterfulgte sin far i embedet, må være født omkring 1620. Den førstefødte datter, Anna, blev døbt den 5. september 1602, næste datter, Marina, blev døbt den 21. oktober 1604, og datteren Catharina blev døbt den 27. maj 1607.

I sagen fra 1650 nævnes, som omtalt, to svigersønner, Carll Nielsen, født ca. 1614, og Lorenz Knutzen, men hvem af døtrene, de er gift med, ses ikke.

I løbet af Jørgen Barsøes embedstid er der sket en del forandringer i Fjelstrup Kirke. Søren Abildgaard fortæller fra sit besøg i kirken, at der stod »Anno 1617« på altertavlen, hvoraf dele stadig eksisterer i den nuværende altertavle. Der stod »1635« på de fleste stolestader. På skriftestolen stod der »Hr. Bonaventura Refeldt Probst Hr. Georgius Barsonius

Et blik op mod alteret i Fjelstrup kirke med Kristus på korset, malet af præstens konge Frida Matzen i 1864. Foto: Haderslev Museum.

Pastor«. Under loftet, som var indlagt med løvværk, stod denne inskription: »Anno 1648 haver M. Johannes Rotleben Provost og Jorgen Barsøe Sogen Prest ladet dette renovere oc oplegge Jens Ovd-sen i Haw Kierkwerge«.

*Jørgen/Georg/Georgius Barsøe * 16.., † 20.
februar 1661, Fjelstrup*

Jørgen Barsøe må være født omkring 1620, idet han blev student i 1638 fra Haderslev Latinskole. Samme år blev han immatrikuleret ved universitetet i Rostock. Her kom han i sin studietid sammen med andre slesvigske studerende som gæst hos Rostocks lærde og velhavende borgerfamilier, blandt dem familien Christopher von der Lippe.

Christopher von der Lippe var diplomat og forhandler for den danske konge Christian IV, og han bosatte sig senere i Haderslev, hvor han døde 1652 og blev begravet i Frue Kirke.

Efter at være kommet til Haderslev genoptog von der Lippe forbindelsen med de tidligere studerende, som var kommet hos ham i hjemmet i Rostock, og som nu havde embeder i Haderslev og omegn. Blandt disse var Jørgen Barsøe, som ved Christoph von der Lippes død i lighed med flere andre skrev et Epicedicum som hyldest til ham.

Jørgen Barsøe blev sin fars efterfølger som præst i Fjelstrup. I kirkeregnskabsbogen nævnes han som »Junior« i årene 1649 og 1650 med en gæld på 200 mark. Denne blev senere forøget med yderligere 60 mark. De to gældsposter forblev i regnskaberne til 1700, hvor de blev rettet til samlet 72 mark, et beløb, som fortsatte frem til 1714.

Fra 1655 findes i Konsistoriets protokol en sag mellem Jørgen Barsøe og adventisten Johann Rodger. De var af forskellig mening om størrelsen af en sum, som Jørgen Barsøe skyldte for kræmmervarer.

Også denne Jørgen Barsøe foretog en del mageskifter med gårdmænd fra Fjelstrup. I 1651 skiftede han med Marguard Hansen, Knud Willatzen, Iffuer Dall og Thomas Michelsen og i 1655 med Anders Pedersen Kockmoes og Knud Jensen.

Jørgen Barsøes embedstid blev kun kort, idet han allerede døde den 20. februar 1661. Sønnen, Jørgen Barsøe, blev præst i Aller.

En datter blev gift med efterfølgeren i præsteembedet, Peter Ipsen Børup. Ægteparret må have været temperamentsfulde mennesker, for de fik i løbet af embedsperioden mange problemer og måtte jævnligt møde for Konsistoriet i Haderslev, hvor mange ret voldsomme sager blev behandlet.

Konen slog den 28. februar 1667 på kirkegården en anden kvinde »med nogle vældige slag i ansigtet på næse og mund, så hun blødte slemt, og i den tilstand løb de 1½ mil til Haderslev for at klage«.

Peter Børup drak meget, han bandede fra prædikestolen, glemte at udføre dele af gudstjenesten, forskrev i drukkenskab præstegården og meget andet. Alligevel var hans sognebørn tilfredse med ham, og de reddede ham flere gange, men til slut blev han afsat den 23. september 1692. Han beholdt dog sin halve indtægt og retten til at blive boende i præstegården, men da han døde i 1695, var boet konkurs.

En af egnens store gårdmænd, Simon Bygvraa fra Bygvraa i Fjelstrup, var gift med en Anniken, som må være datter af Jørgen Barsøe, idet en af parrets sønner nævnes i Tyrstrup Herreds skyld- og panteprotokol den 25. oktober 1718 som »Jørgen Simmensens Barsøe« i forbindelse med en skiftesag. Jørgen Simmensens Barsøe var da bosat i udlandet, og han havde åbenbart tidligere fået sin rigelige del af arven i forbindelse med en gæld,

han måtte have hjælp til at betale.

Den slægt, som jeg arbejder med, mener jeg, nedstammer fra en datter, Marren Jørgensdatter, som blev gift med en anden af egnens gårdmænd, Dines Davidsen.

Jeg har flere indici, men det vigtigste er, at alle de børn i området, som efter navneloven fra 1772 blev døbt med »Barsøe« som fast slægtsnavn, var Marren og Dines Davidsens børne- eller oldebørn.

*Jørgen/Georg/Georgius Barsøe * 16...
† 25. maj 1697, Aller*

Jørgen Barsøes søn af samme navn blev præst i Aller, som er nabosogn til Fjelstrup. Han kan kun have været en lille dreng ved faderens død, og han fik ikke

mulighed for at fortsætte slægtens virke i hjemsoget, for da han blev voksen og fik sin eksamen, var embedet i Fjelstrup besat med søsterens mand.

Jørgen Barsøe var alumne eller kostelev på Haderslev Latinskole 1667-1675. Han studerede i Kiel fra 1675 og fra 1681 i København. I 1682 blev han præst i Aller og ca. 1683 gift med forgængeren Peter Nissens enke Cathrine Schrøder. Hun var datter af Peter Nissens forgænger Johann Schrøder, som var præst i Aller 1634-1664.

I Tyrstrup Herreds skyld- og pante-protokol den 12. august 1675 står der i en sag »Petrus Nissen, Pastor til Aller og Taps Svoger Georg Schrøder af Bjert«. Georg Schrøder var søn af Johann Schrøder. I Aller præstearkiv ses i en »mede-

Altartavlen med nadvermotivet. Motivet på altartavlen har haft en omskiftelig tilværelse. Oprindeligt prydede nadvermotivet altartavlen, men blev formentlig en gang i sidste halvdel af 1800-tallet afløst af Kristus på korset, malet af Frida Matzen i 1864 (den daværende præst Adolph Matzens kone), hvorefter nadvermotivet blev ophængt i skibet, som det også ses på foregående billede. Her hang det også, da Nationalmuseet i begyndelsen af 1950'erne besøgte kirken. Siden har nadvermotivet igen fået sin oprindelige placering i altartavlen. Foto: Sonja Barsøe.

sag: »... meiner Fraue Vatter sel. Hr. Johann Schröder gewesen Pastoren.....«. Den sidste sag er underskrevet af Jørgen Barsøe den 4. juli 1694.

Catharine var nok ikke ung, da hun blev gift med Jørgen Barsøe, men jeg mener, de fik en datter, Anniken Jørgensdatter Barsøe, som blev trolovet og viet i Fjelstrup: »Den 8. september 1701 stod Niels Jensen N og Annicken Jørgensdatters trolovelse i Bygevraa«, og »Den 9. februar 1702 stod Niels Jensen Nebbels og Annicken Jørgensdatter Barsøe deres Brølup«.

Niels Jensen Nebbel var enkemand og gårdmand på en nabogård til Bygevraa, og Annickens ophold på Bygevraa ved trolovelsen kan skyldes, at Simon Bygevraa, som var hendes slægtning, blev hendes værge efter faderens død.

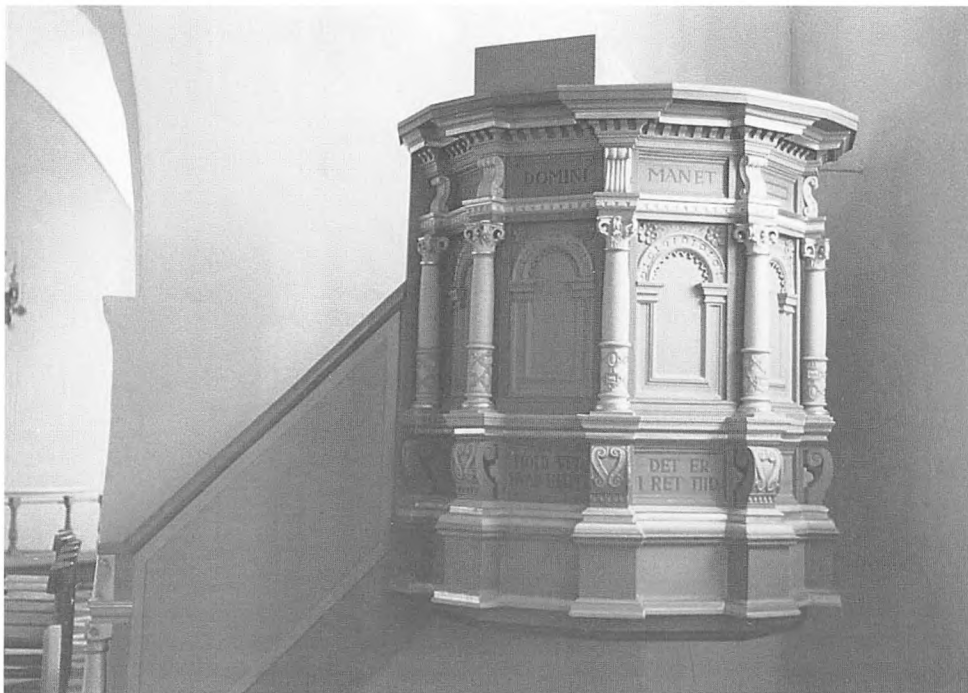
Jørgen Barsøe døde den 25. maj 1697,

og hans kone Cathrine overlevede ham. I 1709 lånte hun: »Fr. Cathrin sehl. Hr. Jörgens in Aller«, 50 mark af Halk Kirke, som blev tilbagebetalt i 1712.

Med Jørgen Barsøe, Aller, slutter den lige mandlige linie af præsterækken på egnen.

Jeg har usammenhængende oplysninger om mandlige efterkommere i både Danmark, Norge og Sverige, som jeg måske på et tidspunkt arbejder videre med. De tyske efterkommere kan man læse om i den nævnte bog af Erich Leverkus.

I mit slægtsforskningsarbejde fortsætter jeg med datteren Maren Jørgensdatter og hendes mand Dines Davidsen og deres efterkommere. Om dem fortæller jeg i en række hæfter med fællestitlen: »Med slægtsnavnet Barsøe«.

Prædikestolen fra omkring 1600. Foto: Sonja Barsøe.

Kirketyveriet i Haderslev 1808

Af JENS KONGSTED LAMPE

Natten til den 11. december 1808 stjal Mathias Detlef Wolffenberg fattigblokken fra Vor Frue kirke i Haderslev. Jens Kongsted Lampe fortæller historien om kirkeranet og Wolffenbergs videre skæbne.

Den 12. december 1862 døde fhv. husmand og urmager i Plejelt, Tikøb sogn, Mathias Detlef Wolffenberg som fattiglem på Tikøb forsørgelses- og arbejdsanstalt, 70 år gammel.

Døden var en befrielse for ham, men ikke noget fremmed. Han var blevet konfronteret med den adskillige gange i det liv, der havde givet ham en tragisk ungdom, en bitter manddom og en alderdom med både afklaring, oprejsning og fattigdom.

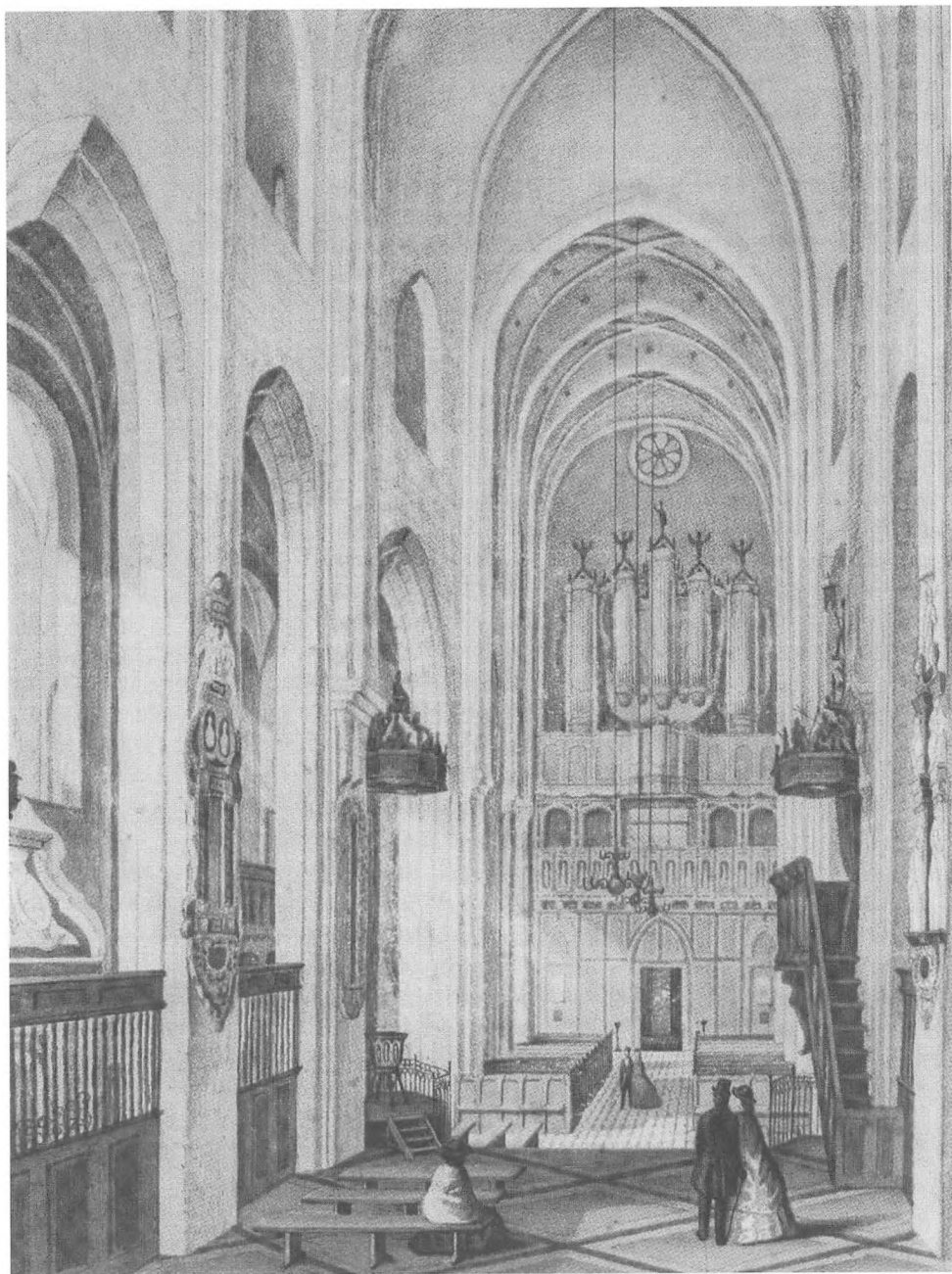
Wolffenberg blev født i Haderslev 1793 som søn af en urmager og organist, og i Haderslev skete den afgørende begivenhed i hans liv.

Natten til den 11. december 1808 fjernes fattigblokken fra Vor Frue kirke i Haderslev (nu domkirken), og kirkeforstanderne Schmidt og Jespersen på Slotsgrunden fik derfor til opgave at foretage undersøgelser dels på stedet, dels i nabolaget til domkirken. De konstaterede, at der ingen tegn fandtes på, at kirkedørene eller vinduerne var blevet brudt op, hvorfor man antog, at tyven eller tyvene måtte have nøglen til kirken. De to kirkeforstandere fik derefter lov til at foretage husundersøgelser hos maler Dinesen, vinhandler Ahlmann og Jes Raben, alle boende på Slotsgrunden og anset for at være hæderlige og retskafne borgere. Undersøgelserne disse steder afslørede da heller intet, som kunne vække nogen form for mistanke.

Man fortsatte derefter ransagningerne hos organist, bedemand og urmager Mathias Detlef Wolffenberg. Da kirkeforstanderne kom ind i huset og oplyste om formålet med deres ankomst, blev den 15-årige søn, som også hed Mathias Detlef ligesom faderen, ligbleg i ansigtet. Faderen gav noget tøvende tilladelse til, at husundersøgelserne kunne finde sted, og kirkeforstanderne gik i gang med at åbne skuffer og skabe, kister og kommoder, men hverken Schmidt eller Jespersen fandt noget fordægtigt og bad derfor om lov til at fortsætte eftersøgningen i haven. Her opdagede de snart en plet, hvor der så ud til at være gravet for nylig, og da det var i december, fandt de det underligt. Ved hjælp af en greb og en spade kom de snart frem til en æske, som viste sig at være fyldt med kobber- og sølvmonter af forskellige enheder.

Senere fandt man i et hegn i nærheden en sæk mærket med bogstaverne WB, og inden i denne lå den forsvundne fattigblok. Stillet over for disse fund måtte han gå til bekendelse. Han erkendte, at det var ham, som havde ledet sønnen i fristelse ved at opfordre ham til at stjæle fattigblokken i kirken. Sønnen havde først vægret sig, men da faderen havde truet ham med klø, var sønnen omsider gået med til det. Men han ville ikke gå alene op i kirken.

Da man gik faderen på klingen, kom det frem, at han ved en tidligere lejlighed havde tilegnet sig en lysekroner i kirken og smeltet den om for at bruge messingen på sit urmagerværksted. En anden gang havde han fjernet nogle blyplader fra kirken, nogle defekte orgelpiber og en lille sølvklokke til klinkpun-

Gerningsstedet, Vor Frue kirke i Haderslev, tegnet af Peter Lorenzen i 1860. Tegningen er med undtagelse af Heinrich Hansens kendte tegning fra 1854 den ældste, kendte fremstilling af kirkens indre. Foto: Haderslev Museum.

gen. Alt dette metal var smeltet om og brugt på værkstedet.

Den 19-årige datter, Sophia, blev også afhørt, men hun bedyrede, at hun intet havde vidst om tyverierne. Urmager Mathias Detlef Wolffenberg og søn blev nu arresteret og måtte bekende, at de havde begået kirkeran. Natten til den 11. december havde urmageren tvunget sin søn med sig op i Vor Frue kirke. Her havde han åbnet døren med sin nøgle, som han havde i sin egenskab af organist og bedemand, og havde sammen med sønnen båret fattigblokken hjem i den mørke nat. I Slotsgade så de et menneske komme gående imod sig. Faderen havde troet, det var en vægter, hvorfor de skyndsomt havde hyllet et klæde om blokken og stillet sig ind mellem to huse, men personen havde tilsyneladende intet bemærket. Fattigblokken blev ved hjemkomsten brudt op ved hjælp af hammer og mejsel og tømt for sit indhold af penge. Disse blev foreløbig gravet ned i haven, mens sønnen havde smidt den åbnede blok hen i et hegn på postmestrens mark.

Adspurgt om sit motiv til kirkeranet svarede faderen, at han havde været syg i seks uger, og at han derfor ikke havde kunnet passe sit håndværk eller orgelspillet i kirken. Han følte sig derfor berettiget til at tage af fattigblokken. Det fremgik af forhøret, at han var født i 1764. Urmageriet havde han lært hos sin fader fra sit 11. til sit 16. år, og organist Niemeyer havde givet ham undervisning i orgelspil. I 1788 var han blevet ansat som organist ved Vor Frue kirke. Sønnen kom også i forhør og indrømmede, at han tidligere havde stjålet træ i en lille lund ved Vandlinggård.

I de gamle landskabslove fra 1200-årene var der fastsat dødsstraf for kirkeran og tyveri til en værdi af en halv mark og derover, når tyven blev grebet på fersk gerning, men siden var lovene ble-

vet mildere, især ved tyveriforordningen af 1789 og forordningerne af henholdsvis 1795 og 1796. Før den tid havde vejen til galgen været kort for grovere tyveri. Man anså dog stadig kirkeran for en alvorlig forbrydelse, ikke mindst fordi det foregik et helligt sted. Det var amtmand K. W. Ahlefeldt, som ledede forundersøgelserne i sin egenskab af dommer og kirkevisitator i sit område, mens Niels Sørensen som borgmester og byfoged sammen med rådet dømte i første instans. Rapporterne i sagen, der er signerede af Leisner, Schmidt, Wassner og amtmand Ahlefeldt, er forsynet med magistratens segl.

Faderen blev idømt tolv års tugthus og sønnen ti års tugthus. De førtes begge til Glückstadt ved Elben, som dengang lå på dansk område, den 20. marts 1809.

Imidlertid var Danmark blevet hvirvlet ind i Napoleonskrigenes slutfase, og en allieret tysk-svensk-russisk hær marcherede sydfra ind i hertugdømmerne under Karl Johan Bernadottes ledelse. I juledagene 1813 blev fæstningen og staden Glückstadt beskydt med bomber, brandraketter og granater, og nytårsdag 1814 blev der kastet glødende kugler ind bag byens volde. Den velforsynede og stærke fæstning holdt stand til den 6. januar 1814, men så overgav den sig til de mod Frankrig og Danmark allierede efter et slet ledet forsvar under kommandanten, general Czernikow.

I den totale forvirring og angst, som opstod under Glückstadts bombardement, lykkedes det den unge Wolffenberg at undslippe fra tugthuset og liste sig gennem belejrerens rækker. Han stjal noget civilt tøj og flygtede til Hannover, hvor han meldte sig som frivillig til en militær deling under kosakgeneralen, friherre Friedrich von Tettenborn (1778-1845), som var en født tysker fra Baden, men siden gået i kejserlig russisk tjeneste. Den 14. januar 1814 så den danske

kong Frederik VI sig nødsaget til at underskrive freden i Kiel, og den unge Wolffenberg fandt det nu klogest at desertere fra russerne. Han flakkede om fra sted til sted, bl.a. på Vestfyn og egnen omkring Christiansfeld, hvor han ernærede sig ved tyverier og overnatte i lader og skure, eftersom han jo ingen skudsmålsbog havde på sig. Et par uger tjente han som karl hos gårdejer Rasmus Lauesen i Vonsbæk, men her indviklede han sig i så mange selvmodsigende løgne, at han måtte fortrække. I Christiansfeld brød han ind i et gæstgiveri, hvor han stjal penge og en hest, som stod opstaldet. Den 4. november tog han ind på Ensted kro ved Aabenraa, men kromanden fattede mistanke og sendte i al stilhed bud efter sognefogeden og et par mænd, som førte ham bundet til Aabenraa, hvor han efter et forhør blev arresteret. Nogle dage efter blev han udleveret til arresten i Haderslev, så han kunne føre regnskabet med myndighederne á jour, men ved at indynde sig hos fangevogter Bruhns 40-årige tjenestepige, der havde bragt ham vand og brød, lykkedes det ham atter at slippe ud. Sammen med tjenestepigen Charlotte Amalie Petersen, kaldet Lotte Peters, flygtede den unge Wolffenberg sydpå. Han kaldte sig nu Saitham, men i Hamborg blev de genkendt og arresteret den 24. august 1818. Ved et efterfølgende forhør bekendte den nu 25-årige kirkeraner, at han atter havde begået en række tyverier. Ved anholdelsen var han bl.a. i besiddelse af en større sum penge, et sølvur, et pas, udstedt af justitsråd Sommer i Middelfart lydende på smedesvend Detlef Friedrich Sibly, samt en forfalsket skudsmålsbog med gode vidnesbyrd. Politibetjent Fuglberg og stadstjener Rasmussen fra Haderslev fik til opgave at hente den unge Wolffenberg i Hamborg med hest og vogn.

Overkriminalretten i Gottorp idømte

den 15. april 1819 Mathias Wolffenberg livsvarig fæstningsstraf på fæstningen Kronborg. Tre personer, som havde givet ham husly og mad uden at lade ham forevise pas og skudsmålsbog, blev også straffet.

Faderen forblev i Glückstadt, til straffen var udstået. Derefter flyttede han til Krathuset i Vonsild ved Kolding, hvor han kaldte sig Witzon og ernærede sig som urmager. Han døde her i 1834.

Sønnen kom altså til Kronborg, hvor der på den tid årligt var 30-40 slaver, som de blev kaldt. Ved ankomsten fik de udleveret en stråsæk og to hestedækkenner, men ingen lagner. Desuden fik de tildelt en slags uniform, som var delt i fire felter i mørkegråt og mørkeblåt, således at de var let kendelige. De slaver, som kun havde begået mindre forbrydelser og opførte sig godt, fik gule dragter. De sidste havde kun jernlænker om det ene ben, mens de grovere forbrydere havde lænker om begge ben. Natten blev tilbragt i et mørkt og fugtigt rum fyldt med utøj, og slavernes arbejde bestod væsentligst i at feje slotsgården og broerne, luge ukrudt om sommeren og skovle sne om vinteren, tømme latriner o. lign.

Når der var mangel på arbejde, kunne slaverne lejes ud til officerer og andre borgere i mindre hold under tilbørligt opsyn til havearbejde, træfældning, kalkning og reparationsarbejde, og så fik de gerne kosten på arbejdsstedet. Når slaverne skulle til gudstjeneste i Mariakirken, var de altid under opsyn af vagter med skarpladte geværer - også inde i kirken.

Efter en halv snes år på Kronborg fik Wolffenberg eftergivet resten af sin straf på grund af flid og god opførsel og blev løsladt. I 1829 tog han ophold i Tikøb sogn, hvor han slog sig ned som husmand og urmager. Det sidste fag havde han lært hos sin fader som dreng uden

P. A. Diederichsens maleri af Haderslev set fra syd formentlig en gang i 1830'erne med Vor Frue kirke som den altdominerende bygning. Foto: Haderslev Museum.

dog at have taget svendeprøve. I 1830 blev han viet i Tikøb kirke til væverske Peternille Andreasdotter Assersson fra Halmstad. I ægteskabet fødtes fire sønner og tre døtre. Noget kunne tyde på, at Wolffenberg under sit ophold i Helsingør er blevet kristeligt vakt. I hvert fald var han medunderskriver på en Indre Missionsliste for at få den tidligere smed, Jens Larsen fra Jonstrup i Tikøb sogn, ordineret som præst i 1856. Men ellers ved man intet om Wolffenbergs seneste år i Plejelt og heller ikke, hvorfor han kom på fattiggården.

Det er utvivlsomt trange kår og mangel på opdragelse og ordnede forhold, der gør viljen slap, og den slappe vilje, der udmarver karakteren. Derfor indeholder denne beretning ingen dom over

Mathias Detlef Wolffenberg, men snare en dom over datidens retsforhold.

Kilder:

Kirkebøger og folketællinger fra Haderslev og Tikøb.

Haderslev byarkiv, retsprotokoller (77). Sagen mod organist og urmager M. D. Wolffenberg og søn for kirketyveri m.m. 1 pk. Landsarkivet i Aabenraa.

Lucht: »Glückstadt oder Beiträge zur Geschichte dieser Stadt«. Kiel, 1854.

Fr. Stuckenberg: »Fængselsvæsenet i Danmark 1742-1839«, Kbh. 1896.

Ole Lund: »Smaabilleder fra Helsingør«, Kbh. 1900, s. 15 ff.

Anders Pontoppidan Thyssen: »Vækkelsesernes Frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. Århundrede« bd. 1, 1960, s. 176.

Det sker – på nordslesvigske museer

Ny viden fra museerne

En vigtig opgave for museerne er at fremdrage ny viden og ny erkendelse gennem undersøgelse af de genstande, museerne er i besiddelse af. Museerne skal forske!

Forskning kræver først og fremmest tid til fordybelse i det emne, man ønsker at undersøge, men det er ikke altid lige let at finde denne tid for de ansatte på de mindre museer. På Midtsønderjyllands Museum i Gram har vi nu erkendt, at vi ikke alene magter at gennemføre den forskning, der bør foregå omkring Gram Lergrav, der repræsenterer en seks millioner år gammel havbundsaflejring, hvori der er fundet 13 forskellige fossile dyregrupper og flere forskellige plante-grupper. Vi har derfor allieret os med en stribe af forskere fra henholdsvis Danmark, Norge, Nederlandene, Belgien, Tyskland og USA, der hver især er specialister inden for én af de dyre- og plantegrupper, som vi ønsker beskrevet.

Gennem et samarbejde med Københavns Universitets Geologiske Institut har vi sikret os, at der bliver taget hånd om lergravens fossile hvaler, idet en specialestuderende som afsluttende opgave beskriver et af vore hvalfund, mens en ph.d.-studerende tager sig af et andet.

Fra Gram Leret kendes nogle modstandsdygtige cyster fra de små encellede alger, dinoflagellaterne, der vil blive beskrevet af en dansk forsker fra GEUS, mens det plantemateriale, som er skyllet ud i havet og er sunket til bunds, bliver behandlet af en forsker fra Botanisk Museum i København. Det drejer sig om

frugter, frø og blade. Det fossile nanoplankton vil blive udforsket af en specialist fra Tyskland.

De små, encellede slimdyr, foraminifererne, der kan fortælle en del om aflejringsmiljøet for seks millioner år siden, vil blive beskrevet af en professor fra Holland, mens en specialestuderende fra Belgien vil bestemme og beskrive de meget små krebsdyr, ostracoderne, som man finder i leret.

De kolonidannende mosdyr, bryozonerne, vil blive beskrevet af en hollandsk specialist, mens en dansker vil foretage en revidering af sneglene og muslingerne, der er meget hyppigt forekommende i leret. To danske studerende ved Københavns Universitet vil studere de mange søpindsvin, der er fundet i leret.

En belgisk forsker, der har besøgt lergraven flere gange inden for de sidste år, vil skrive om benfiskene ud fra deres øresten samt hajerne, hvis tænder man finder i leret. Sælerne er under behandling af en russisk forsker, der arbejder på Smithsonian Institution i Washington. På nuværende tidspunkt mener hun, at det knoglemateriale, som museet er i besiddelse af, stammer fra tre forskellige arter af sæler.

Endelig vil aflejringsforholdene i lergraven blive studeret af en dansk forsker, der arbejder i Norge, mens museets naturvejleder vil skrive en artikel om de rent geologiske forhold ved lergraven. Alle artikler vil blive gennemlæst og kommenteret af andre forskere inden publiceringen for at sikre et højt viden-

Indtil 20. aug.: **Museet på Sønderborg Slot**
Danske Surrealister. Fra Sønderjyllands Kunstmuseums samlinger.

Indtil 3. sept.: Mindeudstilling for medaljør Harald Salomon.

16. juni - 20. juni: **Cathrinesmindes Teglværksmuseum**
Egnsspillet »Stene for brød«.

17. juni - 27. aug.: **Tønder Museum**
Portræt af en samler. Jørgen Bendorffs privatsamling.

Indtil 20. aug.: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Troels Wørsel, malerier.
Indtil 25. feb.: Raffael Rheinsberg, Potsdamer Raum. Torben Ebbesen, malerier og installationer.

Indtil 27. aug.: **Højer Mølle og Marskmuseum**
Mølleriets historie i Vestslesvig.

Indtil 23. juni: **Museet Holmen, Løgumkloster**
Malerier af Allan Skuldbøl. Arr. kunstforeningen Cirklen.

Indtil 13. aug.: **Aabenraa Museum**
Aabenraa i 1000 år - en fremtidsvision. Udstilling med en række Aabenraa-kunstnere.

Jacob Michelsens Gård
Åben efter aftale med Aabenraa Museum.

Indtil 18. juni: **Kunstmuseet Brundlund Slot**
Temaudstilling om stilhed. Omhandler musik, installationer, malerier, skulpturer og fotos.

24. juni - 27. aug.: Basisudstilling - egen samling.

27. juni - 6. aug.: **Haderslev Museum**
Svend Wiig Hansen. Tegninger og grafik. Arr. Haderslev Kunstforening.

skabeligt niveau. Artiklerne, der skrives på engelsk, men efterfølges af et fyldigt dansk sammendrag, vil blive publiceret i en bog, der vil blive rigt illustreret, således at man kan sammenligne sine

egne fund fra lergraven med de beskrevne i bogen.

Det forventes, at bogen er færdig først i 2002.

Flemming Roth

Adler's genvalg

W. L. Christiansen: *Die schwierige Wahl des Flensburger Oberbürgermeisters 1972*. Pris: 15 DM.

Efter danske kommunalvalg er der ofte spænding om konstitueringsaftalerne. Hvem skal være borgmester, og hvem får formandsposterne for de tunge udvalg?

I Sydslesvig er SSW ofte tungen på vægtskålen, og selvom den slesvig-holstenske kommunallov adskiller sig fra den danske, er der mulighed for lige så mange rævekager.

Et af de mere kontroversielle borgmestervalg foregik i Flensborg i 1972. En af de daværende hovedaktører, W. L. Christiansen (SSW), redegør i denne bog for sin version af begivenhedernes gang.

Historien begyndte i 1963. Da indgik SPD og SSW en stemmeaftale gående ud på, at SSW ville stemme på SPD's overborgmestercandidat Adler. Som modydelse ville SPD give SSW en rådmanspost mere, end det stemmemæssigt var berettiget til.

Aftalen blev gennemført, og frem til 1971 forløb samarbejdet i Flensborg Byråd uden de store armbevægelser. Da Adlers 9-årige embedsperiode udløb i 1972, begyndte partierne allerede et år før på valgtaktiske manøvrer. SSW ønskede at beholde sine to rådmansposter, hvilket var svært. På et møde med SPD blev det klart, at det gerne ville have SSW's stemmer til overborgmestervalget, men at det ikke ville yde noget til gengæld. SSW's reaktion herpå var, at det den 23. august 1971 indgik en skriftlig aftale med CDU.

Aftalen gik ud på, at SSW ville stemme på CDU's overborgmestercandidat mod, at CDU ville give SSW den ekstra rådmanspost, som SSW havde haft siden 1963.

De næste fire måneder forgik der en erklæringskrig mellem byrådets tre partier. W. L. Christiansen redegør grundigt for hver eneste beskyldning, hvert dementi og hver modbeskyldning.

I december måned 1971 indgik W. L. Christiansen på egen hånd en aftale med SPD om

at udskyde overborgmestervalget til februar 1972. SPD gav så SSW samme tilbud, som det havde fra CDU, hvorved SSW's byrådsgruppe endnu en gang kunne vælge side.

Om den interne debat i SSW er W. L. Christiansen meget tavs. Han redegør end ikke for byrådsmedlemmet W. L. Christiansens tanker og argumenter. Der må ellers være meget at berette om, fordi SSW's gruppedisciplin brød sammen ved overborgmestervalget den 3. februar 1972. Fem byrådsmedlemmer undlod at stemme, hvorved de sikrede Adlers genvalg. To stemte på CDU's kandidat, og en enkelt tog til lægebehandling i Århus.

Overborgmestervalget i Flensborg i 1972 var intet eventyr, og W. L. Christiansen afslutter sin fremstilling med nogle slutbemærkninger om rådmand Helmuth Christensens (SSW) genvalg i 1973. Derimod nævnes der ikke noget om, at SSW fravalgte W. L. Christiansen til byrådsvalget i 1974, og at han siden har været en politisk død mand. Her kunne en bisætning eller to have forklaret, om dette skyldes, at SSW ikke brød sig om hans taktiske krumspring i forbindelse med overborgmestervalget og som straf udrensede ham.

Jesper Bolund Nielsen

Æ spritter

»Med spritbåden M/S HansaLine på Flensborg Fjord«. Videofilm. Producer: Karsten Biering. Producent: Center for Arbejderkulturstudier og AV/ITV-Afdelingen Københavns Universitet/Amager, 1999. VHS, 53.40 min. Forhandler: Museet på Sønderborg Slot. Pris: 150 kr.

I næsten 54 minutter konfronteres seeren med spritbådspassagerernes og bådpersonalets udsagn om spritbådenes funktion, sociale betydning og rolle for især ældre mennesker.

På baggrund af faglig research af Henrik Møller og en større videodokumentation har Karsten Biering produceret det, som kunne være filmen om spritbådskulturen og traditionerne samt deres op og nedtur. Men filmen virker i højere grad som en samling udsagn, der ikke formår at komme under huden på de mennesker, intervieweren taler med.

Interviewene virker uovervejede, og intervieweren virker ikke interesseret i, hvad der bliver sagt. Kommer der spændende udsagn, bliver de ikke fulgt op. Den nysgerrige seer får næppe stillet sin naturlige nysgerrighed.

Baggrundsmaterialet er sikkert godt nok, men det filmiske er for let, for slapt, for løst - filmen ligger et eller andet sted imellem en etnografisk dokumentarfilm og et underholdende tv-program, men får aldrig valgt side.

På billedsiden er der for eksempel for ofte valgt kameravinkler, som giver modlysbilleder. Det er igen med til at sløre det, der er det centrale - en person og vedkommendes udsagn.

Der er også valgt for mange »tomme billeder«, billeder der enten er tænkt til at give stemning eller bare være tænkepauser. Men der er sådan set ikke behov for tænkepauser. Så højtflyvende eller dybt tænkt er programmet hverken tænkt, lagt op eller udformet.

Der må være tale om en bestillingsopgave fra Museet på Sønderborg Slot, for filmen angives at være produceret af Center for Arbejderstudier ved Københavns Universitet for Museet. Og er i øvrigt begyndelsen til en serie om småbutikker og - virksomheder i Danmark. Et spændende tema, som nok kunne forløses bedre, mere intenst og mere professionelt end denne første del af serien.

Under andet gennemsyn blev jeg ikke mere sikker på, hvilken målgruppe videoprogrammet satser på. Er det en populæruddgave? En »illustreret klassiker« for »æ spritter folk«? Eller er det et supplement til det formodentlig fagligt indsamlede materiale?

Det mest interessante ved filmen er tre elementer: Spritbådernes utrolige økonomi og bådbrugernes afhængighed, hvilket kommer klart frem i videoprogrammet. Det tredje er selve sejladsens kulturhistorie, som ikke findes i filmen (det er ikke filmens felt), men kan i kort og meget sammentrængt form læses i omslagets inderside. Endnu en del af grænse-landets mange historiske brikker får liv. Sejladsen begyndte i 1866 og fortsatte med forskellig intensitet til sommeren 1999.

Denne interessante tekst burde være indlagt i omslagskassetten som en folder med letlæseligt tryk, for video og tekst giver sammen mest kød på den samlede historie. Det er i øvrigt ganske interessant, at det er Køben-

havns Universitet, der har forestået produktionen, og ikke de dygtige visuelle etnografer fra Aarhus Universitet. Det havde nok være en god gang billigere....!

Hans V. Bang

Historien i avisen

Madsen, Lennart S.: Historien i avisen. Udvalgte artikler om Haderslevs historie. Forlaget Gammelting, 1999. 147 sider, illustreret. Pris: 125 kr.

Lennart S. Madsen, Haderslev Museum, leverede i en årrække et ugentligt bidrag til Jydske Vestkystens lokalsektion om emner fra Haderslev bys historie. Hver artikel tog afsæt i en aktuel begivenhed, der gav forfatteren lejlighed til at vise, hvorledes historien har en tendens til hele tiden at gentage sig. Samtidig skulle bidragene tjene til at stimulere interessen for lokalsamfundets historie. Dette mål opfylder Lennart S. Madsen til fulde med denne bogudgivelse af 70 udvalgte artikler.

Disse blev til i perioden 1994-1997 og dækker emnemæssigt en meget lang periode, helt fra forhistorisk tid til midten af 1990'erne, med særlig vægt på 1800- og 1900-tallet. Der er ikke tale om en strengt kronologisk gennemgang, men om en lystvandring fra det ene interessante emne til det andet, og undervejs bliver man klogere på mangt og meget. Ungdomsvold er således ikke noget nyt problem, det kendtes allerede i 1706. Markedsdagene har skabt liv i byen fra middelalderen frem til i dag. Her er erhvervshistorie og foreningshistorie, ejendoms historie og personalhistorie.

Bogen har en indholdsfortegnelse, men intet register. Der er altså ikke tale om et opslagsværk, derimod om indbydende læsning fra ende til anden. De sort-hvide billeder er et kapitel for sig med mange spændende detaljer. Korrekturlæsningen har desværre været mangelfuld, således at enkelte graverende trykfejl skæmmer teksten. Bl.a. skulle Peter Hiort Lorenzen angiveligt have mistet sin første hustru i 1925. En læser, der ikke er lokal-kendt, må studse over, at det tyske mindretals forening og mødested konsekvent omtales som Borgerforeningen. Er der mon tale om et knæfald for den kritiske kommentar, der fulgte på omtalen af Kaiser Wilhelm statuens omtumlede tilværelse?

Britta Bargfeldt

Kirkens billeder og reformationen

Bagsiden
om
forsiden

Nordvæggen i Brøns kirke er et broget mylder af kalkmalede billeder. Her vader den gigantiske helgen Skt. Christoffer med Jesusbarnet på sine skuldre gennem et vandløb med vuggende ænder ved siden af ridderhelgenen Skt. Jørgen, der kæmper med dragen, mens prinsessen og hendes lille gedekid ser til i baggrunden. To engle holder en baldakin over et symbolsk billede af Kristus i vinperseren. En stribe scener fra Jesu lidelseshistorie, strækkende sig fra Jesu bøn i Getsemane have til Longinus, der stikker Jesus i siden med et spyd, er placeret under to usædvanlige motiver, der synes at være tæt knyttet til striden mellem lutheranere og katolikker. Det ene viser en gruppe katolske kardinaler, bisper og munke med paven i centrum, der betragter et stykke blankt pergament med hængende, gejstlige segl, muligvis et afladsbrev. To narre udlægger teksten, der ikke er der, mens en folkemængde, hvoraf de fleste har et dokument i hånden, diskuterer med hinanden. Det andet billede viser Kristus stående ved porten foran Himmelborgen under et indskriftbånd med teksten »Den gode hyrde ofrer livet for sine får«. Fra venstre kommer en soldat gående foran nogle ridende personer, en pave, en kardinal og en konge. Ifølge et indskriftbånd beder de ridende: »Kristus, åbn for os,« og Kristus svarer ved at pege på en tekst af Mathæus: »Men ve Eder, I skriftkloge og farisæere, I hyklere! Thi I tillukker himmeriges rige for menneskene. Men I gå ikke derind, og dem, som ville gå derind, tillade I det ikke«. Kristus citerer også Lukas: »Vig bort fra mig alle I, som øve uret«. Bag ved dette optrin har Romerkirkens repræsentanter fra alle sider rejst

stormstiger for uretmæssigt at kravle over muren ind i himmelborgen.

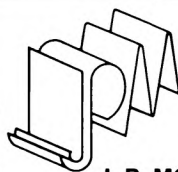
Er billederne katolske eller protestantiske? Populære helgener og det ærkekatske motiv med Kristus i vinpersen står jo sammen med stærkt kirkekritiske motiver. Svaret er ikke let. Der var også kritik og blik for Kirkens mangler inden for dens egne rækker - det var ret beset sådan, at den tyske munk Martin Luther i 1517 indledte sin karriere som reformator. I Brøns er der nu nok tale om en lutheransk præget udsmykning. Forlæggene for passionsbillederne findes i en dansk udgave af Martin Luthers *Betbüchlein*, der udkom i Antwerpen 1531, og kan derfor ikke være ældre end dette år. Men netop i 1530'erne var Sønderjylland allerede dybt præget af reformationsbevægelsen.

Malerierne i Brøns må derfor være et af de sjældne eksempler på kirkelig brug af den grove, religiøse propaganda, der cirkulerede i reformationstidens flyveblade. Men blandingen med gamle katolske motiver røber, at overgangen her som andetsteds ikke var skarp. Der blev malet nye kalkmalerier i hele 1500-tallet, og kun gradvis ændrede motiverne karakter. Jomfru Maria og visse helgenbilleder gled straks ud af repertoiret - men ældre billeder med disse motiver stod uanfægtet fremme i kirkerne. Luther lagde vægt på Ordets betydning, men tolererede billeder, der pædagogisk kunne tjene som »enfoldige sjælespejl«. Derfor kom der aldrig nogen egentlig billedstorm i Danmark og andre lutheranske lande. De danske kalkmalerier blev i reglen først dækket af hvidtekalken i 1700-årene, bestemt af nye religiøse og æstetiske idealer.

Poul Grinder-Hansen

TRYKKERGAARDEN

HUMLEHAVEN · SKIBBROGADE 5 · 6200 AABENRAA · 74 62 63 66

J. P. MØLLER
BOGBINDERI A/S
CHRISTIANSFELDVej 70
DK-6100 HADERSLEV
TELEFON 74 52 13 61

WINDS BOGTRYKKERI A/S

Gravene 12 . 6100 Haderslev . Tlf. 7452 2231

ARNOLD BUSCK

Arnold Busck Boghandel

Apotekergade 4
6100 Haderslev
Telefon 74 52 27 03
Telefax 74 53 05 82

ENGEL
STÆRKT SOM BARE...

NCC DANMARK A/S - BYG

Elvej 2A - 6000 Kolding
Telefon 7931 6600 - Fax 7931 6666

P.J.SCHMIDT A/S
VOJENS

SYDBANK

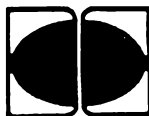
Fuglsang

*Den ka'
vi li' ...*

carl c. biehl

6300 Graasten 6200 Aabenraa
Tlf. 74 65 10 16 Tlf. 74 62 35 26

Thomsens Boghandel

STORT UDVALG I HÅNDBØGER

Storetorv 2 . 6200 Aabenraa . Tlf.: 74 62 37 20 / 74 62 22 29

POSTADRESSERET BLAD - ODENSE

••• Aktiv i grænselandet •••

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

**Bliv medlem
af GRÆNSE-
FORENINGEN**

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskheden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protector:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Osterbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderlev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydentundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

